

ENDÜLÜSLÜ GAZÂL VE ŞİİRLERİ

Yahya Suzan*

Öz

Arap edebiyatında, Endülüs'e ait manzum ve mensur eserler, önemli bir yekûnu oluşturmaktadır. Orada çok sayıda önemli şair ve yazar yetişmiştir. Özellikle Endülüs'ün emirlik döneminde, ilim ve edebiyat alanında pek çok değerli kişi ortaya çıkmıştır. Bazı şiir eleştirmenleri tarafından Endülüs'te bütün zamanların en büyük şairi olarak görülen ve Gazâl adıyla tanınan Yahyâ b. el-Hakem de söz konusu dönemin şairlerinden biridir. Nitekim onun derlenen divânında bulunan manzumeler, Arap ve Endülüs şiirine onun yenilikler getiren bir şair olduğunu göstermektedir. Gazâl, büyük bir şair olmanın dışında, elçilik görevini başarılı bir şekilde yerine getiren bir diplomat kimliğiyle de tanınmaktadır. Çalışmamızda, bu önemli şairin siyasi ve edebi hayatına yer verilmiştir. Onun edebi kişiliği, fiziksel ve ahlaki özellikleri üzerinde durulmuştur. Ona ait şiirler incelenmiş ve divanı tanıtılmaya çalışılmıştır. Bunun dışında, söz konusu şiirler içerik açısından da bir tasnife tabi tutulmuş ve onlara gazeller, hicivler, methiyeler, fahriyeler, zühdiyyeler, hikemi manzumeler ve hamriyyeler gibi başlıklar altında yer verilmiştir. Son olarak, adı geçen manzumeler, üslup açısından da ele alınıp değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Şiir, Divân, Gazâl, Yahyâ b. el-Hakem, Edebiyat

ANDALUSIAN GHAZÂL AND HIS POETRIES

Abstract

In Arabic literature, verse and prose works of Andalusia constitute an important sum. There were grew many important poets and prose writers. Especially, during the emirate of Andalusia, many valuable people emerged in the field of science and literature. Yahyâ b. al-Hakam known as Ghazâl was also one of the poet of this time who is regarded by some poetry critics as the greatest poet of all times in Andalusia. As a matter of fact, poems in his compiled divan are an indication that he is a poet who brings innovations to Arabic and Andalusian poetry. In addition to being a great poet, Ghazal is also known for his identity as a diplomat who successfully fulfills his mission as an ambassador. In our study, the political and literary life of this important poet is given. His literary personality, physical and moral characteristics are emphasized. His poems were examined and his divan was tried to be introduced. In addition, these poems are subject to a classification in terms of content and they are given under the titles such as lyrics, satires, eulogies, boasting poems, asceticism poems, gnostic poems

Makale Gönderim Tarihi: 03.12.2018, Kabul Tarihi: 30.04.2019

Doi: 10.26791/sarkiat.491740

* Prof. Dr., Siirt Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Mütercim Tercümanlık (Arapça) Bölümü, yahya.suzan@siirt.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-2208-3340

and wine poems. Finally, the poems which are mentioned in this study have been tried to be evaluated in terms of style.

Keywords: Andalusia, Divan, Ghazâl, Yahyâ b. al-Hakam, Literature

GİRİŞ

Endülüs'te el-Hakem b. Hişâm'ın (ö. 206/822) dönemi, meydana gelen isyanlar ve kargaşalara rağmen, istikrarın ve kalkınmanın başlangıç dönemi olmuştur. el-Hakem'in sarayı, büyük komutanlar ve siyaset dehalarını barındırmanın dışında, edip, şair ve mütefekkirlerden önemli bir topluluğa da ev sahipliği yapmıştır. Aynı zamanda yetenekli bir edip ve şair olan el-Hakem, söz konusu edebiyat erbabından dostlar edinmiş ve onlara güzel ihsanlarda bulunmuştur. el-Hakem'den sonra tahta geçen oğlu 'Abdurrahmân el-Evsat'ın (ö. 238/852) zamanı ise emirliğin en parlak dönemi olmuştur. İç karışıklıkların azlığı ve el-Evsat'ın bunların hallinde gösterdiği kararlılık sonucunda ülke uzun süreli bir iç istikrara kavuşmuştur. Bu durum Endülüs'ün ekonomik olarak zenginleşmesine ve devlet idaresinin güçlenmesine olanak sağlamıştır. Hatta bu dönem, düğün günleri anlamına gelen "eyyâmü'l-'arûs" olarak anılmıştır. 'Abdurrahmân el-Evsat'ın oğlu ve halefi Muhammed (ö. 273/886), emirliğinin ilk döneminde babasının başarılarını devam ettirse de son on beş yılında idareyi genç ve tecrübesiz kimselerin eline teslim ettiği için devlet düzeni bozulmaya yüz tutmuştur. Araplar ve Berberiler, çoğunlukta buldukları bölge, şehir ve kalelerde merkezî idareye karşı ayaklanmışlardır. Bu gelişmelerin sonucu olarak merkezî idareye şeklen bağlı ya da tamamen müstakil ve sayıları yirmiyi aşkın küçük devlet kurulmuştur. Muhammed'in son on beş yılından itibaren Endülüs'ün yaşadığı bu iç çalkantı ve parçalanmanın en önemli sonuçlarından biri, kuzeydeki Hıristiyan saldırılarına karşı mukavemet gösterilememesi olmuştur.

Söz konusu emirlerin döneminde ilim ve edebiyat alanında pek çok ilim adamı ve şair yetişmiş ve ünlü olmuştur. Bunların en önemlilerinden biri, yukarıdaki üç emirin dönemini de görmüş olan ve Gazâl adıyla şöhret kazanan Yahyâ b. el-Hakem'dir.

1. ADI

Bazı kaynaklarda şairin adı, Yahyâ b. Hakîm¹ olarak geçse de bunun bir imla hatası olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü çoğu kaynaklarda şairin tam adı Ebû Bekr veya Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Hakem el-Gazâl el-Bekrî el-Ceyyânî el-Endelusî şeklinde yer almaktadır. Endülüs'ün Ceyyân kentinden olan şair, ünlü Arap kabilesi Bekr b. Vâil'e mensup olduğu için el-Bekrî ile de adlandırılmaktadır. Gençliğinde yakışıklı, yaşlılığında da güzel yüzlü olduğu için ona Gazâl denilmiştir.²

Muhtemelen Gazâl ismi şaire çocukluğunda veya gençlik döneminde verilmiştir. Ancak şair yetmiş yaşlarında da bu adı almış olabilir. Çünkü o bu yaşlardayken, bir

¹ Şemsuddîn Muhammed b. 'Abdillâh b. Nâsiriddîn, *Tavdîhu'l-muştebih fî dabtî esmâi'r-ruvâti ve ensâbihim ve kunâhum*, Thk. Muhammed Na'im el-'İrksûsî, (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, ts.), 6: 418.

² ed-Dabbî, *Buğyetu'l-multemis fî târîhi ricâli ehli'l-Endelus*, Thk. İbrâhîm el-Ebyârî, (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1989), 673; Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelusi'r-ratîb*, Thk. İhsân 'Abbâs, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 2: 254; Ahmed Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî mine'l-feth ilâ sukûti'l-hilâfe*, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 153; Usâme İhtiyâr, "Binyetu'l-meşhedî'l-hikâ'î fî şî'r Yahyâ b. Hakem el-Gazâl", *Mecelletu câmi'ati Dimâşk 27/3-4* (2011): 12. Şairin Bekr b. Vâil'e mensup olduğuyla ilgili söylediği bir beyit için bk.: İbn Hayyân el-Kurtubî, *es-Sifru's-sânî min Kitâbi'l-Muktebes*, Thk. Mahmûd 'Alî Mekkî, (Riyad: Merkezi'l-Meliki'l-Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2003), 244.

rivayete göre, II. ‘Abdurrahmân’ın huzuruna çıkmıştır. Şair, onun huzuruna varınca o: “*Gazâl, güzelliği ve yakışıklılığıyla geldi*” der. Bunun üzerine, orada bulunan vezir, şaire: “*Söyleneni beyit olarak tamamla*” der. O da toplamı dört beyitten oluşan ve aşağıdaki iki beyitle başlayan şiiri söyler:³ (Kâmil)

قَالَ الْأَمِيرُ مُدَاعِباً بِمَقَالِهِ   جَاءَ الْعَزَلُ بِحُسْنِهِ وَجَمَالِهِ
أَيُّنَ الْجَمَالَ مِنْ أَمْرِي أُنِّي عَلَى   مُتَعَدِّدِ التَّشْوِيعِ مِنْ أحوَالِهِ

“*Emir, sözüyle şaka yapıp: “Gazâl (Ceylan), o yakışıklılığı ve güzelliğiyle geldi” diyor.*

Oysa yıllarından doksanı çok olanı bile geçmiş kişinin güzelliği nerede?!...”

Şair, “o yakışıklılığı ve güzelliği ile” ifadesini içeren yukarıdaki şiiri II. ‘Abdurrahmân’a okumuş ve söz konusu rivayete göre Gazâl adıyla ünlenmiştir.⁴ Ancak Gazâl, bu şiirde doksan yaşından da bahsetmektedir. Şair o vakitler doksan yaşında mıdır yoksa bu ifadeyi ileri yaşlılığını anlatmak için mi kullanmıştır? Bu, bilinmemektedir.⁵

2. HAYATI

Gazâl, Emevilerin Endülüs’teki ilk emiri olan ‘Abdurrahmân ed-Dâhil b. Mu‘âviye’nin (ö. 172/788) emirliği döneminde, 156/773 yılında doğmuştur. ‘Abdurrahmân ed-Dâhil öldüğünde on altı yaşında olan şair, Hişam b. ‘Abdirrahmân (ö. 180/796), el-Hakem b. Hişâm (ö. 206/822) ve II. ‘Abdurrahmân olarak da bilinen ‘Abdurrahmân b. el-Hakem el-Evsat (ö. 238/852) dönemlerini görmüştür. Şair 94 yaşında, 250/864 yılında, el-Emîr Muhammed’in (ö. 273/886) ilk zamanlarında ölmüştür.⁶ Nitekim şair bir urcûzesinde bunu şöyle dile getirmektedir:⁷ (Recez)

أَذْرَكْتُ بِالْمِصْرِ مُلُوكاً أَرْبَعَةً   وَخَامِساً هَذَا الَّذِي تُحْنُ مَعَهُ

“*Şehirde, dört krala ve şu beraber olduğumuz beşincisine yetiştim.*”

Ahmed Heykel (ö. 2006), şairin ölümüyle ilgili farklı bir tarihe yer vermektedir. Yazar, şairin aşağıdaki beytini delil göstererek ölüm yılının 255/868 olduğunu ve doksan dokuz yıl yaşadığını söylemektedir:⁸ (Tavîl)

وَمَا لِي لَا أَبْلِي لِتَشْوِيعِ حَجَّةً   وَسَبْعِ أَتَتْ مِنْ بَعْدِهَا سَنَتَانِ

³ Ebû'l-‘Abbâs Ahmed b. Muhammed b. ‘Azârî, *el-Beyânu'l-muğrib fi ihtisâri ahbâri mulûki'l-Endelus ve'l-Mağrib*, Thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf - Mahmûd Beşşâr ‘Avvâd, (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2013), 2: 108.

⁴ İhsân ‘Abbâs, *Târîhu'l-edebi'l-Endelusî ‘asru siyâdeti Kurtuba*, (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1969), 160; Muhammed Sâlih el-Bundâk, *Yahyâ b. el-Hakem el-Gazâl emîru şu'arâ'i'l-Endelus fi'l-karni's-sâlis el-hicrî ve sefiru emîri'l-Endelus ilâ imbarâtûri'l-Kustantîniyye ve meliki'n-Nûrmân*, (Beyrut: Menşûrât Dâri'l-Âfâki'l-Cedide, 1979), 17.

⁵ Söz konusu şiir için bk.: İbn Hayân, *es-Sifru's-sânî*, 258-259.

⁶ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Futûh (Fettûh) el-Humeydî, *Cezvetu'l-muktebes fi târihi ‘ulemâi'l-Endelus*, Thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf - Muhammed Beşşâr ‘Avvâd, (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2008), 555; Dabbî, *Buğyetu'l-multemis*, 674; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2: 260.

⁷ Yahyâ b. Hakem el-Gazâl, *Dîvân*, Thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu‘âsir, 1993), 63; ‘Abbâs, *Târîhu'l-edebi'l-Endelusî*, 157.

⁸ Ebû'l-Hattâb ‘Umer b. Hasan b. Dihye, *el-Mutrib min eş‘âri ehli'l-Mağrib*, Thk. İbrâhîm el-Ebyârî v.dğr., (Beyrut: Dâru'l-‘İlmi li'l-Cemî‘, 1955), 150; Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî*, 160.

“Ne oluyor bana? Doksan ve ardından iki senenin daha geldiği yedi yıldır çürümüyorum!”

Şairin hayatıyla ilgili haberler, II. ‘Abdurrahmân yönetime gelmeden önce ilginç bir şekilde meçhul kalmaktadır. Rivayete göre şair, onun döneminin başında elçilik görevini ifa edip döndüğünde, Endülüs’e Ziryâb adıyla bilinen ‘Alî b. Nâfi’ in (ö. 243/857) gelmiş olduğunu, II. ‘Abdurrahmân’ın nezdinde önemli bir mevki edindiğini ve hem Kurtuba’da hem de Endülüs’te nüfuz elde ettiğini görür. Gazâl, bu gelenden huzursuz olmuş ve bilinmeyen bir nedenle onu kötü bir şekilde hicvetmiştir. Şikâyet üzerine II. ‘Abdurrahmân bu duruma çok kızmış ve Gazâl’ın Endülüs’ten sürgün edilmesini emretmiştir. Ancak araya giren bazı hatırı sayılır kişiler şairin affedilmesine sebep olmuşlardır. Yine rivayetlere göre huzuru kaçan şair, Ebû Nuvâs’ın (ö. 198/813 [?]) ölümünün hemen sonrasında, ülkesini terk edip Doğu’ya gitmiştir. Gazâl, oradaki şehirlerde dolaştıktan sonra ülkesini özlemiş ve altmış yaşlarında Endülüs’e dönmüştür.⁹

Görüldüğü kadarıyla şairin hayatındaki en önemli hadiselerden biri Endülüs Emir’i adına elçi olarak görev almasıdır. Bizans İmparatoru Theophilos (ö. 227/842), II. ‘Abdurrahman’a elçi göndererek dostluğunu talep etmiş ve Kustântîniyye ile Kurtuba arasında bir antlaşma yapılmasını istemişti. Bunun üzerine ona elçi olarak elli yaşlarındaki Gazâl, gönderilmiştir. Şair, bu görevini, içinde Endülüslü âlim Yahyâ b. Habîb’in (ö. 248/862 [?]) de olduğu bir heyetle birlikte en güzel şekilde yapmıştır. Ancak şairin güçlü kişiliği bu görevde onu her şey haline getirmiştir.¹⁰

Elçilerden oluşan heyet, deniz yoluyla Kustântîniyye’ye giderken deniz dalgalanmaya başlamış, kasırğa şiddetlenmiş, kocaman dalgalar ortaya çıkmış ve yolcular büyük tehlike atlattımlardır. Bu esnada şairin söylediği aşağıdaki beyitler Arap şiirinin en güzel parçalarından birini oluşturmuştur:¹¹ (Meczû’u’r-Remel)

فَـالَ لِي يَخْـي وَيَـصِي وَصِيـرُنَا   بَيْنَ مَـوَجِ كَالجِيـِّ كَالِـ

⁹ Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, 2: 260-261; Heykel, *el-Edebu’l-Endelusî*, 159; ‘Abbâs, *Târîhu’l-edebi’l-Endelusî*, 157-158. Nüfuz sahibi olduktan sonra makam ve yetkisini yitiren şair, konuyla ilgili aşağıdaki hikmet içerikli beyitleri nazmetmiştir. Bk.: Gazâl, *Dîvân*, 80: (Meczû’u’l-Vâfir)

وَإِنْ أُعْطِيَـتْ سُـلْطَانًا   فَحَـاذِرُ صَـوْلَةِ السُّـرْمَنِ
أَحْـو السُّـلْطَانِ مَوْضُـوفٌ   بِحُـسْنِ الرِّئَـيِّ وَالْفِطْـرِ
فَـسَـاعَةٌ مَـا يُزَاوِلُـهُ   رَـمَاهُ التَّنَـاسُ بِالْعَـنِ
وَيُضْـيخُ رَأْيُـهِ المَـخْـمُـو   دُ مَنُـسُـو بِأِـلَى الأُفْـقِـنِ

“Sana bir yetki verilirse, zamanın saldırısından sakın.

Yetkili kişi, görüş ve zekâsının güzelliğiyle nitelendirilir.

Yetkisi gittiği anda, insanlar ona lanet okur.

Onun övülen görüşü de bunaklığa ait kılınır.”

¹⁰ Alî b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdilmelik b. Sa’îd el-Mağribî, *el-Muğrib fi hulâ’l-Mağrib*, Thk. Şevki Dayf, (Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 1995), 2: 57; Makkârî, *Nefhu’t-tîb*, 1: 346-347; 2: 257; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, (Beyrut: Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, 2002), 8: 143; ‘Abbâs, *Târîhu’l-edebi’l-Endelusî*, 162; Hikmet ‘Alî el-Evsî, “Yahyâ b. el-Hakem el-Gazâl sefiru’l-Endelus ve şâ’iruhâ’l-vâki’î”, *el-Mecma’u’l-‘ilmî el-‘Irâkî* 21 (1971): 196-197.

¹¹ Humeydî, *Cezvetu’l-muktebes*, 554; Dabbî, *Buğyetu’l-multemis*, 673; Heykel, *el-Edebu’l-Endelusî*, 153.

وَتَوَلَّيْنَا رِيَّاحَ	مِنْ دُبُرٍ وَشَمَّالِ
شَمَّتِ الْقَلْعَةَ مِنْ وَاتِبِ	تَّتَّ غُرَى تَلِّكَ الْحِيَّالِ
وَمَطَّطَى مَلَاكَ الْمَوْ	تِ الْإِيْنََاءِ عَن حِيَّالِ
فُرَانِيْنَ الْمَوْتِ رَأَى أَلِ	عَمِينَ حَالاً بَعْدَ حَالِ
لَمْ يَكُنْ لَلْمَوْمِ فِيْنَا	يَا رَفِيْقِي رَأْسُ مَالِ

“Bizler dağ gibi dalgaların arasındayken Yahya bana dedi...

Kuzey ve batı rüzgârlarından oluşan rüzgârlar da bize egemen olmuştu.

O rüzgârlar, iki yelkeni de kırmış, halatların tutunduğu yerler kopmuştu.

Ölüm meleği karşıdan bize doğru, kurumlu bir şekilde ilerlemişti.

Ölümlü gözümüzle gördük defalarca.

(Dedi ki:) Ey yoldaşım, bizimle beraber olanların sermayesi de kalmadı!”

Yukarıdaki şiir parçasına bakıldığında, son beyitte, en zor ve tehlikeli anlarda bile Gazâl’ın şakadan ve espri yapmaktan geri durmadığı görülmektedir.¹² Nitekim yolcular, gemi batmasın diye yüklerini denize atmak zorunda kalmış olabilirler. Şair, bu durumu bile eğlenceye çevirmiş görünüyor. O, canlarını kurtardıkları için şükredecek yerde, malını kaybettikleri için yakınan cimrileri tasvir etmiştir.

İbn Dihye (ö. 633/1235), *el-Mutrib* adlı eserinde, şairin elçi olarak başka bir yere, Vikinglerin ülkesine gitmesinden söz etmektedir. 230/844 yılında Vikingler yaklaşık seksen gemiyle İber Yarımadası’na hücum etmişlerdi. Deniz yoluyla Lizbon’dan Cadiz’e, Medina-Sidonia’ya ilerleyip Sevilla’ya kadar varmışlardı. Sevilla’ya zorla girmişler ve yedi gün boyunca katliam yapmışlardı. II. ‘Abdurrahmân onlara karşı ordu göndermişse de bunlar yetersiz kalmıştı. Yeni gemilerin gelmesiyle Vikingler daha da çoğalmış ve Sevilâ’nın başka köylerine de dağılmışlardı. Oradaki insanları öldürdükten sonra büyük kısmı itibariyle Medina-Sidonia’ya, sonra da Cadiz’e geri dönmüşlerdi. Safer ayının sonlarında II. ‘Abdurrahmân’ın ordusu, onlardan geriye kalanları Toledo’nun yakınlarında öldürebilmişti. Filo komutanını da öldüren ordu, yakaladıklarından bazılarını Sevilla’da darağacına asmıştı. Bütün bunlar kırk iki günde olmuştu. Bunun üzerine onlar II. ‘Abdurrahmân’a elçi gönderip barış yapmak isteyince o da Gazâl’ı elçi olarak göndermiştir. Şair, 230/844’te İrlanda’ya veya Danimarka’ya gönderilmiştir. O burada Viking Kralı Turgeis (ö. 230/845) ve karısı ile görüşmüştür.¹³

Vikinglerin ülkesine yolculuk 230/844 yılının hemen ardında meydana gelmiştir. Gazâl 156/772 yılında doğduğuna göre ömrü o sıralar yetmiş beş civarında olmalıdır. Ancak bu yolculuğun tarihini belgeleyen Temmâm b. ‘Alkama (ö. 283/896 [?]), onun elli yaşlarında olduğunu söylemektedir.¹⁴ Buna göre, ya şairin yaşında ya da yolculuk

¹² ‘Abbâs, *Târîhu’l-edebe’l-Endelusî*, 162.

¹³ ‘Abbâs, *Târîhu’l-edebe’l-Endelusî*, 161; Muhammed ‘Abdullâh ‘Înân, *Terâcim İslâmiyye şarkiiyye ve Endelusiyye*, (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1970), 162-163; İlber Ortaylı, “Mübadele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 424; Sayyid Maqbul Ahmad, “Coğrafya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 54.

¹⁴ Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, 2: 257.

tarihinde bir hata vardır. Bundan kurtulmak için iki seyahatin meydana geldiğini söylemekten başka çıkar yol yoktur. İlk yolculuk, şair elli yaşlarında iken Kustântîniyye'ye iken ikincisi şairin yaşı yetmiş geçmişken olmuştur.¹⁵

Gazâl, İslâm ülkesiyle dârülharp arasında meydana gelen ilk elçi değişiminde, İslâm ülkesinin elçisi olarak görev almış olmaktadır. Elçi değişimi, daha ziyade, anlaşmaların yenilenmesi ve bunun ardından pazarlık sırasında yapılırdı. Elçiler sınırda buluşur ve buradaki törenden sonra iki grup yolculuklarına devam ederdi. Değişim sırasında karşılık esasına titizlikle uyulurdu. Krallara ve asilzadelere gönderilecek hediyelere, elçilere eşlik eden grubun büyüklüğü ve çeşitliliğine, sarayda nasıl karşılanacakları hususuna büyük bir dikkat gösterilirdi.¹⁶

Rivayetlere göre, elçiliği sırasında şaire protokol kuralları hatırlatılır. Kral'ın huzuruna secde edilerek çıkılması gerektiği söylenir. Ancak şair bunu kabul etmez ve dine aykırı bir şey yapmaya mecbur edilmemelerini şart koşar. Buna muvafakat gösteren yetkililer hileye başvururlar. Kral'ın huzuruna çıkan kapıyı o kadar alçak yaparlar ki kişi ancak rükû halinde o kapıdan geçip içeri girebilir. Ancak kapıya gelen şair, bunu görünce, kalçaları üzerine oturup ayaklarını ileriye uzatır ve bu halde sürünerek içeri girer. Böylece, eğilip bükülmeden kalkıp Kral'ı selamlar. Bu duruma hayran kalan Kral der ki: “*Bu, Arapların bilge ve dâhilerinden biridir. Biz onu aşağılamaya çalışırken o bizim yüzümüzü ayakkabılarıyla karşıladı!*”¹⁷

Şair, Kraliçe Theodora'nın hayranlığını da kısa sürede kazanır. O, bir gün Kral ile otururken, süslü kıyafetlerini giyinmiş Kraliçe içeri girer. Güneş gibi parlak ve güzel görünen Kraliçe'den şair, gözünü ayıramaz ve Kral'ı dinlemez olur. Kral'ı dinlememenin uygunsuz bir hareket olduğu şaire söylenince o, “*Beni Kral'ı dinlemekten alıkoyan şey bu Kraliçe'nin güzelliğidir; onun gibisini daha önce görmedim*” der ve onun güzelliğini anlatmaya koyulur. Bunun üzerine, şairin değeri Kral'ın nezdinde daha da artar ve bu sözler Kraliçe'yi de sevindirir. Kraliçe ona hediye verilmesini emreder. Ancak şair bunu kabul etmez. Kraliçe'den hediye almanın onurlu bir şey olduğunu, ancak Kraliçe'ye bakmanın ve onun da kendisine ilgi göstermesinin hediye olarak yeterli olduğunu söyler. Bunun üzerine Kraliçe, istediği zaman kendisini ziyaret edebileceğini ve kapısının açık olacağını ona söyler. Böylece şair ile Kral ve eşi arasında dostluk meydana gelir.¹⁸

Rivayete göre, bir gece Kraliçe şairin misafir kaldığı saraya gitmiştir. Şair için şarap getirmiştir. Henüz genç olan ve şarap içmeyi çok seven oğlu Michell ile birlikte onun şarap içmesini istemiştir. Kraliçe'nin oğlu son derece güzel bir delikanlıydı. Şarap içmenin kendi dininde haram olduğunu söyleyen şair, o an için bunu reddetmiş olsa da daha sonra pişman olmuş ve on dört beyitlik bir şiir söylemiştir. İlk beyitleri Michell'in övgüsüne dair bu manzumeden bazı beyitler şu şekildedir:¹⁹ (Vâfir)

أَتَى يَوْمًا إِلَيَّ بِرَقِّ خَمْرٍ
سَمَّوِلَ الرَّيْحِ كَأَمْسِكَ الْفَتِيلِ

¹⁵ ‘Abbâs, *Târîhu'l-edebi'l-Endelusî*, 162; Hikmet ‘Alî el-Evsî, *Fusûl fî'l-edebi'l-Endelusî fî'l-karneyn es-sâni ve's-sâlis li'l-hicre*, (Bağdat: Matba'atu Selmân el-A'zamî, 1971), 98; es-Seyyid Mûsâ ‘Abdulkâd, “Yahyâ b. el-Hakem el-Ceyyânî el-mulakkab bi'l-Gazâl”, *el-Mecma'u'l-ilmî el-Hindî* 1-2 (1987): 108-19.

¹⁶ Ortaylı, “Mübadele”, 31: 424.

¹⁷ İbn Dihye, *el-Mutrib*, 140-141; Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî*, 156.

¹⁸ İbn Dihye, *el-Mutrib*, 142; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2: 258-259.

¹⁹ İbn Sa'îd el-Mağribî, *el-Muğrib*, 2: 58; Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî*, 158.

لَيْشَ رَزَمَهَا مَعِيَ وَيَبِيَّتْ عِنْدِي   فَيْبُتْ بَيْنَنَا وَدُ الْحَلِيلِ
 فَعُلْتُ حَمَاءَةً مِيَّيَّ وَنَوَكَا   فَدَيْتُكَ لَسْتُ مِنْ أَهْلِ الشُّمُولِ
 فَأُفَّةُ غِرَّةٍ سُـبْحَانَ رَبِّي   لَوْ أَيُّ كُنْتُ مِنْ أَهْلِ الْعُقُولِ

“O (genç) bir gün, yayılan misk gibi kokusu olan bir şarap küpüyle birlikte bana geldi
 O şarabı benimle birlikte içmek ve bende yatıya kalmak üzere ve aramızda dost sevgisi
 oluşsun diye.

Ahmaklığımdan ve aptallığımdan dedim ki sana kurban olayım, şarap ehlinde değilim.
 Rabbim ne yücesin! Bu nasıl bir gafletti. Keşke akıllılardan olsaydım!”

Elçilik için yapılan seyahatle ilgili yapılan rivayetlerde kadın unsurunun egemen olduğu
 görülmektedir. Ancak şairin Kraliçe’ye hayranlık göstermesinin içten olmadığı, onun
 kalbini kazanmak ve elçilik görevini hakkıyla yerine getirebilmek için olduğu
 söylenebilir. Nitekim Temmâm b. ‘Alkama, Gazâl’a, “Kraliçe senin anlattığın kadar
 güzel miydi?” diye sorduğunda, “Yemin ederim ki tatlı bir şeydi. Fakat ben sözlerimle
 onun sevgisini kazanmaya çalıştım ve beklediğimin üstünde de karşılık gördüm”
 cevabını vermiştir.²⁰

3. FİZİKSEL VE AHLAKİ ÖZELLİKLERİ

Yahyâ b. el-Hakem, hem fiziksel hem de ahlaki bazı meziyetlere sahiptir. O, uzun
 boyluydu. İleri yaşlarında bile bünyesi sağlam kalabilmişti. Öyle ki yaşlılığında da
 yakışıklı biri olduğu söylenmektedir. Ayrıca o, keskin zekâlı, hazır cevap ve iyi bir
 siyasetçiydi. Emevi hanedanına mensup Endülüslü emirlere yakın ve saygın biri olan
 şair, konuşmanın usul ve yollarını bilirdi. İyi bir kültürel birikime sahip olan ve dâhi
 olarak görülen Gazâl, özellikle astronomi ilmi ile mücehhez idi. Ona kâhin ve falcı
 anlamında “arrâf” bile deniliyordu.²¹

Şairin söz konusu meziyetlere sahip olması, II. ‘Abdurrahmân döneminde Kurtuba
 emirliğinde bazı önemli görevler için seçilmesine imkân sağlıyordu. Nitekim el-
 Humeydî (ö. 488/1095), onun saygın bir kişiliğe ve ilmi birikime sahip olduğunu,
 ülkesindeki emirler tarafından da değerinin bilindiğini belirtmektedir.²² Ancak onun
 serbest davranma huyu, bazen işi hafife alıp savsaklamaya neden oluyordu. Bu durum,
 onun layık olduğu büyük makamlara gelmesine engel oluyor ve çoğu defa başına
 kötülükler de getiriyordu. Mesela şair, bir kasidesinde talep ettiği için, Emir onu öşür
 vergisini toplayıp depolamakla görevlendirmişti. Ancak o yıl yiyecek sıkıntısı baş
 göstermiş ve ürünlerin fiyatları yükselmişti. Bunun üzerine Gazâl, vergi olarak topladığı
 ürünleri piyasaya sürmüş ve paraya çevirmişti. Emir bunu öğrenince kızmış ve “*Bunu
 ordunun ihtiyacını karşılamak üzere depolamıştık*” diyerek elde edilen paranın şairden
 alınması emrini vermişti. Ancak yağmur yağıp yiyecek ucuzladığı veya şairin bu
 tasarrufu sayesinde ürünlerin fiyatı düştüğü için şair parayı geri vermeyi kabul
 etmeyerek “*Sattığım ürün kadarını size satın alacağım*” demişti. Bunun üzerine Emir
 kızmış ve onun hapsedilmesi emrini vermişti. Şair hapiste ona hitaben güzel bir şiir

²⁰ ‘Abbâs, *Târîhu’l-edebi’l-Endelusî*, 163.

²¹ Kurtubî, *es-Sifru’s-sânî*, 243; Zirikî, *el-A’lâm*, 8: 143; ‘Înân, *Terâcim İslâmiyye*, 158: ‘Abbâs,
Târîhu’l-edebi’l-Endelusî, 164.

²² Humeydî, *Cezvetu’l-muktebes*, 554; Dabbî, *Buğyetu’l-multemis*, 673.

nazmetmiş ve yaptıklarının gerekçelerini sıralamıştır. Gazel ile başlattığı on yedi beyitlik bu şiirini övgü ile sürdürmüş ve esas konuya gelmiştir. Emir'i adalet ve heybet sahibi olmakla övmüş, gıda ürünlerini satmaktan ve aldığı paradan söz etmiştir.²³ (Serî^c)

بَغِضَ تَصَايِكَ عَلَيَّ زَيْتُوبِ	لَا خَيْرَ فِي الصَّبْوَةِ لِلْأَشْيَابِ
أَبْعَدَ حَمْسِينَ تَقْضَى بَيْتَهَا	وَإِفْيَةً تَصْبُو إِلَى الرَّزَابِ
مَنْ مُبْلِغُ عَيْيِ إِمَامِ الْهُدَى	السَّوَارِكِ الْمَجْدِ أَبَا عَنَّ أَبِ
إِنِّي إِذَا أَطْنَبْتُ مُدَاخِعَهُ	قَصَاذْتُ فِي الْقَوْلِ فَلَمْ أُطْنَبِ
لَا فَكَّكَ عَيْيِ اللَّهُ إِنْ لَمْ تُكُنْ	أَذْكَرْتَنَا مِنْ عُمَرَ الطَّيِّبِ
وَأَصْبَحَ الْمَشْرِقُ مِنْ شَوْفِهِ	إِلَيْكَ فَدَحَنَّ إِلَى الْمَغْرِبِ
إِنْ تُرِدَ الْمَالَ فِإِنِّي أَمْرُؤُ	لَمْ أَجْمَعْ الْمَالَ وَمِ الْأَكْسَبِ
إِذَا أَخَذْتُ الْحَقَّ مِنْ يَدَيْ فَلَإِ	تَلْتَمِسِ الرِّيحَ وَلَا تَرْغَبِ
فَدَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْنَا مَعَا	أَنْ كَانَ رَأْسَ الْمَالِ لَمْ يَذْهَبِ

“Zeyneb’i bazen aldatıp kendine meftun etmeyi bırak. Saçı ağarmış için gönül eğlendirmeye meyletmede hayır yok.

Tamamen bitirdiğin elli yaşından sonra mı ceylana gönül vermeye başlıyorsun?

Hidayet önderine ve atalarından soyluluk mirasını alana, kim benden (selam) götüreceksin?

O, övenlerine uzun uzun söz hakkı verirken, ben sözü kısa tuttum ve bana uzun uzun söz hakkı verilmedi.

Allah beni kurtarmanın eğer sen bize Hz. Ömer’i hatırlatmıyorsan.

Doğu, sana duyduğu özlem nedeniyle, Batı’nın hasretini çekmiştir.

Eğer mal istersen ben mal toplayan ve kazanan bir kişi değilim.

Hak olanı benden alırsan kâr arama ve bekleme.

Allah her ikimize de iyilik etmiştir ki sermaye kaybolup gitmemiş!”

Yukarıdaki şiir üzerine Emir, Gazâl’ı affetmiş ve ona önemli görevler vermiştir. Bunların arasında Bizans elçisi olarak görevlendirilme de bulunmaktadır. Ancak bu şiir gösteriyor ki şair, affedilmek için zillet göstermemiş; şairliğine ve şakacı eğilimine güvenmiştir.²⁴

Yine yukarıdaki şiirden anlaşılıyor ki şair, varlıklı biri değildir. Parasal konularda ihmalkâr biri olduğu görülmektedir. Nitekim öşür vergisini toplamakla görevlendirildiği

²³ İbn Dihye, *el-Mutrib*, 136; ‘Abbâs, *Târîhu’l-edebi’l-Endelusî*, 158; Heykel, *el-Edebu’l-Endelusî*, 153-154; ‘Abdulkâd, “Yahyâ b. el-Hakem”, 95-96.

²⁴ ‘Abbâs, *Târîhu’l-edebi’l-Endelusî*, 159; Heykel, *el-Edebu’l-Endelusî*, 155.

zaman yaptığı tasarruf, onun para bulmak için fırsatları kolladığını ve eline geçen parayı da kısa sürede harcadığını göstermektedir.²⁵

Rivayete göre Gazâl eğlenceye düşkün biriydi. Fakat Doğu'dan döndükten sonra şarap içmekten vazgeçmiştir. O yıllarda yaşı ilerlemiş ve altmışa yaklaşmıştır. Kendini hem şiirlerinde hem de davranışlarında zühde vermiştir. Bununla birlikte şunu da bilmek gerekir ki Gazâl hayatının bütün dönemlerinde daima eğlenceye düşkün ve ironi yapmaya eğilimli biri olmuştur.²⁶

4. EDEBİ KİŞİLİĞİ

Endülüs Emevîleri (756-1031) yönetiminin Emirlik Dönemindeki (756-929) önemli şairlerden olan Gazâl, ilmi ve edebi bir eğitim alarak büyümüştür. Ancak şiir üstün gelmiş ve şair onunla meşhur olmuştur. Nitekim İbn Sa'îd el-Mağribî (ö. 685/1286), onun edebiyat ehli bilge bir şair olduğunu söylemektedir.²⁷

Gazâl'ın edebi kişiliği ve şairliğiyle ilgili kaynaklarda başka değerlendirilmeler de görülmektedir. Mesela İbn Nâsiriddîn (ö. 842/1438), "*Gazâl, sözleri eşsiz olan Endülüslü bir şairdir*" demektedir.²⁸ İbn Dihye de şair yaradılışlı olan ve şiirleri güzel bir mizah ile üstünlük sağlamış olan Gazâl'ı, II. 'Abdurrahmân'ın şairi olarak tanıtmaktadır.²⁹

Gazâl'dan geriye kalan şiirler gösteriyor ki o, emirlik için kavgaların meydana geldiği dönemde ve hatta Endülüs'ün bütün zamanlarında, en parlak şairlerden biridir. Çünkü onun şiirlerindeki özgünlük, edebi özellikler, Endülüs'te sosyal ve ahlaki eleştiriye herkesten önce ele alması, şiirlerinin bazı hikmetli bakış açılarını içermesi ve şairin hayatı ile dönemini büyük ölçüde yansıtmayı bunu göstermektedir.³⁰ Konuyla ilgili olarak İhsân 'Abbâs (ö. 2003) şu değerlendirmede bulunmaktadır: "*Bana göre Gazâl, dönemin bütün şairlerinin önünde yer almaktadır. Belki İbnü's-Şuheyd (ö.426/1034), ondan daha kültürlü, daha eleştirmen, sözleri daha güzel ve daha çekiciydi. Fakat Gazâl, yapmacıktan daha uzak ve doğallığa daha yakındı; daha derin bakış açısı, daha fazla deneyim ve bilgeliğe sahipti. Endülüs şairleri arasında Gazâl'a iki önemli özellik üstünlük sağlamaktadır. Birincisi, şairin üslubunun ironiye dayalı olmasıdır. İkincisi ise şairin tecrübeye dayalı olan felsefi ve bilge bakış açısıdır. Bu iki husus, Endülüs şiirinde nadir görülmektedir.*"³¹

Gazâl'ın edebi kişiliği ve ne kadar büyük bir şair olduğu gelen rivayetlerde de görülmektedir. Nitekim bir gün Gazâl, el-Hakem'in huzurundadır. Büyük bir şair ve ehli ilim olan ve kendisine Ebû'l-'Alâ adı verilen 'Abbâs b. Nâsîh (ö. 240/854), içinde aşağıdaki beytin de olduğu bir şiirini okumaktadır: (Tavîl)

جَنَافَ عَنِ الدُّنْيَا فَمَا لِمُعْجَزٍ   وَلَا حَازِمٍ إِلَّا الَّذِي حُطَّ بِالْقَلَمِ

"Dünyadan uzaklaş. Kalem ile yazılmış olandan başka bir şey, ne akıllıya ne de aciz kişiye vardır."

²⁵ Şairin, yaşadığı yoksulluğu tasvir ettiği yedi dizelik bir recez ve üç beyitlik bir şiir için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 49, 72.

²⁶ 'Abbâs, *Târîhu'l-edebi'l-Endelusî*, 164-165.

²⁷ İbn Sa'îd el-Mağribî, *el-Muğrib*, 2: 57; Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî*, 153.

²⁸ İbn Nâsiriddîn, *Tavdîhu'l-muştebih*, 6: 418.

²⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, 8: 143.

³⁰ Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî*, 166; el-Evsî, "Yahyâ b. el-Hakem", 199-200.

³¹ 'Abbâs, *Târîhu'l-edebi'l-Endelusî*, 165-166.

Gazâl, Ebû'l-'Alâ'ya عَاجِز yerine niye مُعَجِّز sözcüğünü getirdiğini sorar. O da vezinden dolayı olduğunu ima edip “*O halde sen söyle*” der. Bunun üzerine Gazâl, şu şekilde tamamlar:

تَجَافَ عَنِ الدُّنْيَا فَلَيْسَ لِعَاجِزٍ   وَلَا عَازِمٍ إِلَّا الَّذِي حُطَّ بِالْقَلَمِ

Ebû'l-'Alâ, şaire “*Evladım, yemin olsun ki amcan geceler boyu bunu aradı fakat bulamadı*” karşılığını verir.³²

Endülüs'te gördüğü muameleden sonra Doğu'ya giden şair, orada, Ebû Nuvâs'ın öğrencileriyle karşılaşmıştır. Rivayete göre Gazâl, onların Endülüs şairlerini küçümsediklerini görünce, sizden kim Ebû Nuvâs'ın şu beytini ezber bilir diye onlara sorar: (Tavîl)

وَلَمَّا رَأَيْتُ الشَّرْبَ أَكْدَتُ سَمَائِهِمْ   تَأْتِبُنْتُ زَوْجِي وَاحْتَسَبْتُ عَنَائِي

“*Şarap içenlerin göğü yağdırmaz olunca ben de tulumumu koltuk altına aldım ve zor işin karşılığını beklemeden yapmaya başladım.*”

Şair, geriye kalan yedi beyti de okur.³³ Bunun üzerine onlar şiiri çok beğenirler ve Ebû Nuvâs'ınki sanarak övüp dururlar. Övgüde aşırıya kaçınca da şair onlara, “*Yavaş olun. O beyitler bana aittir*” der. Onlar bunu kabul etmeyince de Ebû Nuvâs'a ait olduğunu sandıkları beyitleri de içeren ve aşağıdaki beyitle başlayan şiirini okur. Bunun üzerine onlar utanıp dağılırlar:³⁴ (Tavîl)

تَدَارَكْتُ فِي شُرْبِ التَّبِيذِ حَطَائِي   وَفَارَقْتُ فِيهِ شِيَمِي وَحِيَائِي

“*Şarap içmede hatamı telafi etmeye çalıştım ve içerken utanmaktan ve huyumdan ayrıldım!*”

Belagat erbabı ve söz ustası biri olduğunu göstermek için şairin bazı teşebbüslerde bulunduğu da görülmektedir. Mesela rivayete göre Gazâl, İhlâs Sûresi'ne muaraza yazmaya kalkışmış; ancak kendisini daha önce hiç görmediği bir heybet ve haleti ruhiye sarınca bundan vazgeçip Allah'a tövbe etmiş ve eski haline dönebilmiştir.³⁵

5. DİVANI

Gazâl, geriye çok şiir bırakmıştır. Kaynaklar da ona ait bir şiir divanından söz etmektedir.³⁶ Nitekim el-Humeydî, onun nazmettiği şiirlerin çok olduğunu ve Habîb b. Ahmed eş-Şataceyrî (ö. 430/1038) tarafından derlendiğini belirtmektedir.³⁷

eş-Şataceyrî'nin derlediği söz konusu divan, Endülüs kültürüne ait olup kaybolan diğer eserler gibi günümüze gelememiştir. Dolayısıyla sadece kaynaklarda dağınık bir halde duran parçalar, Endülüslü bu büyük şairin şiirlerinden geriye kalmıştır.³⁸

³² Kurtubî, *es-Sifru's-sânî*, 235-236.

³³ Söz konusu beyitlerde şair, şarapları tükenince kendisine için düştüğünü, meyhaneciden şarap almaya gittiğini, verecek para olmadığı için de üzerindeki değerli elbiseyi rehine bırakıp ucuz bir giysi ve şarabı meyhaneciden alarak arkadaşlarına döndüğünü söylemektedir.

³⁴ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2: 261.

³⁵ Kurtubî, *es-Sifru's-sânî*, 252; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2: 261.

³⁶ el-Emîr el-Hâfiz İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fi raf'i'l-irtiyâbi 'ani'l-mu'telef ve'l-muhtelef fi'l-esmâi ve'l-kunâ ve'l-ensâb*, Tsh. Nâyif el-'Abbâs, (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 7: 22; Ziriklî, *el-A'lâm*, 8: 143.

³⁷ Humeydî, *Cezvetu'l-muktebes*, 555; Dabbî, *Buğyetu'l-multemis*, 674.

Muhammed Rıdvân ed-Dâye, söz konusu dağınık şiirleri *Dîvân Yahyâ b. Hakem el-Gazâl* adıyla derleyip tahkik etmiş, şerh etmiş ve neşretmiştir. 1993'te Beyrut'ta Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir tarafından yayımlanan bu çalışma seksen yedi sayfadan ibarettir. Eser, şairin hayatı ve şiirlerine dair on dokuz sayfadan oluşan bir mukaddime ile başlamaktadır.³⁹ Mukaddimededen sonra gelen şiirlerin, kafiyelerdeki alfabetik sıraya göre düzenlendiği görülmektedir. Bunlar, üç yüz otuz bir kaside beyti ile yirmi yedi recez beytinden oluşmaktadır.⁴⁰ Ayrıca "Mulhak" başlığı altında beş beyite daha yer verilmiştir.⁴¹ Eser kafiye ve muhteva fihristleriyle son bulmaktadır.⁴²

6. ŞİİRLERİ

Gazâl'ın şiirleri, 'Abbâs b. Nâsîh'in Endülüs'e taşıdığı modern akım (*itticâh muhdes*) içinde değerlendirilmektedir. Nitekim edebi gelişim yıllarında Gazâl'ın, onun Kurtuba'daki edebi meclislerine müdavim olanlardan biri olduğu bilinmektedir. Ayrıca Gazâl'ın, bu dönemde şiirden anladığı ve 'Abbâs b. Nâsîh'in bazı şiirlerini eleştirdiği de görülmektedir.⁴³

Gazâl'ın şiir serüvenini üç merhaleye ayırmak mümkündür. Birincisi, gençlik ve gençlik harareti merhalesidir. Şairin bu dönemdeki şiirlerine şarap, gazel, mizah ve laubaliliğin egemen olduğu görülmektedir. İkincisini olgunlaşma ve yaşlanma merhalesi oluşturmaktadır. Şairin bu dönemdeki şiirlerine sosyal ve ahlaki eleştirinin hâkim olduğu görülmektedir. Bu dönemdeki şiirler, onun, hayattaki aksaklıkları ve insanların eksikliklerini ne kadar güçlü bir şekilde gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu, onda o kadar güçlüdür ki onu alay eden biri haline getirmekte, hatta insanların güzel yanını göremeyecek kadar kötümser yapmaktadır. Bu tür şiirlerine örnek olarak aşağıdaki beyitler verilebilir. Bu beyitlere göre, insanlar arasındaki ilişkiler, düşmanlık, aldatma, fırsatları kollama ve güçlünün zayıfa haksızlık etmesi üzerine kuruludur. Şair söz konusu ilişkiyi kedi ile fare ve tilki ile tavuk ilişkisine benzetmektedir:⁴⁴ (Hafîf)

كُلُّ مَنْ يَزِيحِي إِلَيْهِ نَصِيْبًا	لَا وَمَنْ أَعْمَلَ الْمَطَايَا إِلَيْهِ
تَغْلِبُ أَطْلُبُ الدَّجَاجَ وَذِيَا	مَا أَرَى هَهُنَا مِنَ النَّاسِ إِلَّا
إِلَى فَارَةَ يُرِيدُ الْوُثُوبَا	أَوْ شَيْبَهَا بِالْقَطِ أَلْفَى بَعَيْنِيهِ

"Hayır. Bir nasip arayan herkesin, binekleri kendisine doğru sürdüğü Allah'a yemin olsun ki

Ben burada insanlardan kimse görmüyorum. Tavuğun peşinde olan tilki ve kurt

Veya saldırmak üzere fareyi gözetleyen kediye benzeyenlerin dışında..."

Şairin, genel olarak kadın ile ilgili eleştirisi de kötüdür. Ona göre kadın, binilen bir eyer, girip çıkılan bir han veya ilk elde edebilen kişiye kalan bir meyve gibidir:⁴⁵ (Kâmil)

³⁸ Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî*, 166.

³⁹ Gazâl, *Dîvân*, 5-24.

⁴⁰ Gazâl, *Dîvân*, 27-80.

⁴¹ Gazâl, *Dîvân*, 81-82.

⁴² Gazâl, *Dîvân*, 83-87.

⁴³ Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî*, 160.

⁴⁴ Kurtubî, *es-Sifru's-sânî*, 261; Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî*, 161.

⁴⁵ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, 2: 258.

إِنَّ الْبَسَاءَ لَكَالِدُ رُوحِ حَقِيْقَةٍ
فَالسَّجُّ سَجْرُكَ رَيْتَمَا لَا تُنْزِلُ
فَإِذَا نَزَلَتْ فَإِنَّ عَيْزَكَ نَزَلُ
ذَاكَ الْمَكَانَ وَقَاعِلٌ مَا تَفْعَلُ
أَوْ مَنْزِلِ الْمُجَنَّا زِ أَصْبَحَ عَادِيًا
عَنْهُ وَيُنْزِلُ بَعْدَهُ مَنْ يَنْزِلُ
أَوْ كَالْتَمَارِ مُبَاخِةٌ أَعْصَا نَهَا
تَذُنُو لِأَوَّلِ مَنْ يُمْرُ فَيَأْكُلُ

“Kadınlar gerçekten eyer gibidirler. İnmediğin sürece eyer senin eyerin olur.

Sen inince başkası o yere konar ve senin yaptığını yapar.

Veya bir yolcunun ayrıldığı ve ondan sonra gelenin konuştuğu han gibidirler.

Ya da dallarındaki meyvelerin helal olduğu meyveli ağaç gibidirler ki o dallar ilk uğrayan kişiye doğru eğilirler.”

Gazâl’ın, hiciv, medih ve gazel gibi çoğu şiir türünde manzumeler yazdığı görülmektedir. Çeşitli ilim dallarında didaktik manzume ve urcûzeler yazmanın yaygın olduğu Endülüs’te bu tür bir manzume bile yazmıştır. Kaynaklarda, onun tarih alanında olup bize ulaşmayan didaktik bir manzumesinden söz edilmektedir. Nitekim İbn Hayyân el-Kurtubî (ö. 469/1076), Endülüs’ün fethi ile ilgili Gazâl’ın uzun ve güzel bir urcûzesinin olduğunu söylemektedir. O urcûzede şair, fethin nedeni, Müslüman ve yerli halk arasındaki hadiseleri, emirlerin sayısı ve adları hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. İbn Hayyân, insanların yanında bu manzumenin bulunabildiğini ve tedavülde olduğunu ayrıca belirtmektedir.⁴⁶

6.1. Gazelleri

Gazâl’ın manzumeleri arasında kaside ve maktû’a şeklinde olan gazeller önemli bir yer tutmaktadır. Bu gazellerin bir kısmı, başka gayelerle nazmedilmiş kasidelerin başında veya başka bir bölümünde yer alırken diğer kısmı müstakil birer manzume halindedir. Gazâl’ın evlenip evlenmediği veya hangi kadını sevdiği meçhuldür. Çünkü sadece Uzrî gazel ekolüne mensup şairler, sevdiklerinin ismini açıkça dile getirmişlerdir. Diğerleri ise genelde sevdiklerinin gerçek adını saklamışlardır. Gazâl da bazen hitap ettiği kadının adını vermemektedir. Meselâ şair, on dört kıtalık bir gazelinde, sevdiğine duyduğu özlemi dile getirirken, onunla birlikte geçirdiği eski günleri yâd etmekte ve Saba yeliyle ona selam göndermektedir. Yer yer şehir gazeli unsurlarının da görüldüğü bu çöl gazelinden bazı beyitler aşağıdadır:⁴⁷ (Tavîl)

كَبَيْتٌ وَشَوْقٌ لَا يُفَارِقُ مُهْجَتِي
وَوَجْدِي بِكُمْ مُسْتَحْكَمٌ وَتَذَكْرِي
بِفَرْطُبَّةٍ فَلَيْبِي وَجَسْمِي بِنَاءِ
نَائِثٍ بَعْدَ عَنِ أَهْلِ وُدِّي وَمَعَشَرِي
بِحَقِّي الْهَوَى أَقْرَبُ السَّلَامِ عَلَى الْآلِي
أَهْمِيُمْ بِهَا عِشْقًا إِلَى يَوْمِ مَحْشَرِي

⁴⁶ Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, 1: 282; Carl Brockelmann, *Tarîhu’l-edebi’l-‘Arabî*, Trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî v.dğr., (Kahire: el-Hey’etu’l-Mısıriyye el-‘Âmme li’l-Kitâb, 1993), 1: 425; ‘Umer Ferrûh, *Tarîhu’l-edebi’l-‘Arabî*, (Beyrut: Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, 1984), 4: 117.

⁴⁷ Gazâl, *Dîvân*, 55. Hasretinden hayaller gördüğünü belirttiği iki kıtalık bir şiir için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 59. Adımı zikretmediği sevdiğine selam gönderdiği, onun özlem ve hasretiyle yandığını dile getirdiği on altı kıtalık bir gazel için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 74-75.

بَكَيْتُ فَمَا أَغْنَى الْبُكَاءَ عِنْدَ صُحْبَتِي   وَشَؤْقِي إِلَى رِيحٍ مِنَ الْإِنْسِ أَحْسُرُ
أَلَا يَا نَسِيمَ الرِّيحِ بَلِّغْ سَلَامَنَا   وَصِفْ كَلَّ مَا يَلْقَى الْعَرِيبُ وَخَيْرِ

“Kalbimdeki kandan özlem çıkmıyorken ve sizi anmam ile size sevdam tam yer etmişken yazdım.

Kalbim, Kurtuba’da; bedenim ise bir beldedir ki sevdiklerimden ve çoluk çocuğumdan orada uzakta oluyorum.

Mahşer gününe kadar aşkıyla delireceğim o kadına, sevda hatırına selam söyle.

Ağladım. Dostlarımın yanında ağlamak kâr etmedi. Özlemim, insanlardan karagözlü bir ceylanadır.

Ey saba yeli, selamımızı götür. Garibin yaşadığı her şeyi de anlat ve haber ver.”

Çöl gazelini andıran ve aşk ızdırabını dile getiren iki beyitlik bir gazel de şu şekildedir:⁴⁸ (Tavîl)

وَلَا وَالْهَوَى مَا الْإِنْفُ زَارَ عَلَى النَّوَى   يَجُوبُ إِلَيَّ اللَّيْلُ فِي الْبَلَدِ الْقَفْرِ
وَلَكِنَّهُ طَيْفٌ أَقَامَ مِتْأَلَهُ   لِعَيْتِي فِي نَوْمِي خَوَاطِرُ مِنْ فُكْرِي

“Hayır, sevdaya yemin olsun! Dost, çorak çölde bu gece bana doğru yol alıp uğramadı.

O bana uğrayan, bir hayaletti. Onun görüntüsünü gözlerimin önüne getiren, aklımda geçirdiğim düşüncelerdi.”

Şairin bazı manzumelerinde ise bazı kadın adları görülmektedir. Bunlar, Danimarka Kralı’nın eşi Tûd,⁴⁹ Bizans İmparatoru’nun eşi Theodora, Zeyneb,⁵⁰ Ummu ‘Umer⁵¹ ve Selma/Suleymâ’dır.⁵² On dört beyitlik bir gazel ise erkek sevgili için söylenen gazel anlamındaki “gazelu’l-muzekker” türündendir. Şair bunu Theodora’nın oğlu için nazmetmiştir.⁵³

Söz konusu gazellerin bir kısmına mizahın egemen olduğu görülmektedir. Mesela şair ile Rum Kraliçesi’nin arasındaki diyalog, mizah içerikli bazı gazellerin söylenmesine yol açmıştır. Kraliçe bir gün, elli yaşlarında olan şaire kaç yaşında olduğunu sorunca yirmi cevabını alır. Bunun üzerine Kraliçe “Yirmi yaşındaysan saçlarındaki beyazlık da ne oluyor?” deyince şair, “Tayın kır renginde doğduğunu hiç görmedin mi?” cevabını verir. Kraliçe de bu cevaba hayran kalır. Bu konuda şair, dokuz beyitlik bir şiir söyler. O beyitlerden bazıları şöyledir:⁵⁴ (Serî‘)

⁴⁸ Gazâl, *Dîvân*, 59.

⁴⁹ Gazâl, *Dîvân*, 31.

⁵⁰ Gazâl, *Dîvân*, 39. Başında Zeyneb adının yer aldığı kaside, ‘Abdurrahmân b. el-Hakem’in methini ve ondan özür dilemeyi içermektedir. Çalışmamızda, “Fiziksel ve Ahlaki Özellikleri” başlığı altında, bu kasidenin bir kısmına yer verilmiştir.

⁵¹ Gazâl, *Dîvân*, 47.

⁵² Gazâl, *Dîvân*, 71-72.

⁵³ Gazâl, *Dîvân*, 68-69.

⁵⁴ Makkarî, *Nefhu’t-tîb*, 2: 257; Heykel, *el-Edebu’l-Endelusî*, 157. Kraliçe’nin isteği üzerine şair, saçını boyatır. Onu gören Kraliçe, boyalı saçlarının güzel olduğunu söyleyince o da beş beyitlik bir şiir söyler. Bk.: Gazâl, *Dîvân*, 38-39.

كَلَّفْتِ يَا قَلْبِي هَوًى مُتَعَبَا	عَالَبْتِ مِنْهُ الضَّيْمَ الْأَغْبَا
إِنِّي تَعَلَّمْتُ مَجُوسِيَّةً	تَأْتِي لِشَمْسِ الْحُسْنِ أَنْ تَغْرُبَا
قَالَتِ أَرَى فَوَدِدْتُهُ قَدْ نَوَّرَا	دُعَابَةً تُوجِبُ أَنْ أَدْعَبَا
فُلْتُ لَهَا مَا بَالُهُ إِنَّهُ	قَدْ يُنْتَجِ الْمُهْرُ كَذَا أَشْهَبَا
فَأَسْتَضْحَكْتُ عَجَباً بِقَوْلِي لَهَا	وَأَمَّا فُلْتُ لِكَيْ تَعَجَّبَا

“Ey kalbim, yorucu bir sevda ile kendini sıkıntıya soktun. Aslanların kocamanını yenmeye çalıştın.

Mecusi bir kadına tutuldum. Güzellik güneşi, batmaktan imtina ediyor.

Kadın, senin şakaklarının ağardığını görüyorum dedi. Bu, şaka yapmamı gerektiren bir latifeydi.

O kadına, bunun nesi var; tay da bunun gibi kır renginde doğabiliyor dedim.

Kadın, kendisine söylediğim sözü beğenip güldü. Ben de sadece beğensin diye söylemiştim.”

İbn Dihye “Yukarıdaki gazel ‘Umer b. Ebî Rebî’a (ö. 93/711), Beşşâr b. Burd (ö. 167/783-84) veya ‘Abbâs b. Ahnef (ö. 192/808) gibi bir şaire ait olsaydı çok eşsiz görülecekti” demektedir. Ona göre, bu gazelin tanınmamasının nedeni şairin Endülüslü olmasıdır. Yazar, böyle bir şairin tanınması gerektiğini söylemektedir.⁵⁵

Diğer Endülüslü şairler gibi Gazâl’ın da Doğulu şairlere meydan okuduğu ve onların üslubunda şiirler nazmedebildiğini göstermeye çalıştığı görülmektedir. Onun meydan okuyup öykündüğü şairlerden biri Ebû Hakîme adıyla ünlenen ve hiciv içerikli komik şiirleriyle tanınan Râşid b. İshâk’tır (ö. 240/854). Gazâl aşağıdaki gazelde ona öykünmüştür. Bu manzume dört beyitten ibaret olup La’ûb adlı bir cariyeden söz etmektedir. Şair, heyecandan La’ûb’un kalbinin çarptığını, bir çöl ceylanı gibi olduğunu, inci dişlere sahip olduğunu ve kalbinin ona meylettiğini söylemektedir. Beş beyitten ibaret olan bu şiirden bazı dizeler aşağıdadır.⁵⁶ (Kâmil)

وَلِقَلْبِهِهَا طَرِبَا إِلَى الْبَيْتِ وَجِيبُ	خَرَجْتَ إِلَيْكَ وَتَوْبُهُهَا مَقْلُوبُ
ظَمِي تَعَلَّلَ بِالْقَالِ مَرْمُوبُ	وَكَأَنَّهَا فِي الدَّارِ حِينَ تَعْرَضُ
نَفْسٌ إِلَى دَاعِي الضَّلَالِ طَرُوبُ	وَدَعْنِكَ دَاعِيَةَ الصَّبَا فَتَطْرَبُ

“O, elbisesi ters olmuş halde senin yanına çıktı. Onun kalbi sevinçten senin için çarpıyordu.

Evde görünürken, çölde oyalanan ürkek bir ceylan gibiydi.

⁵⁵ İbn Dihye, *el-Mutrib*, 145.

⁵⁶ Gazâl, *Dîvân*, 33. Aynı içerikte olup ortak bazı beyitlere de sahip olan yedi beyitlik başka bir gazel için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 34. İbn Hayyân’ın rivayetinde on yedi beyit görülmektedir. Bu beyitlerin bir kısmının müstehcen ifadeler içerdiği görülmektedir. Yine aynı içerikte yirmi altı beyitlik bir şiir daha Gazâl’a dayandırılmaktadır. Bk.: Kurtubî, *es-Sifru’s-sânî*, 246-249.

Bir arzu dürtüsü seni çağırırdı. Coşan bir nefis, o dalalete çağırana sevinçle gitti.”

6.2. Hicivleri

Yaşadığı dönemde Kurtuba'nın şairi olarak bilinen Gazâl, insanların namusuna dokunacak şekilde onlara söven ve onları rezil eden bir şairdir. Pek çok kişiyi hicvetmiştir.⁵⁷ Mesela gösteriş yapan sahtekârları yermiştir.⁵⁸ Satrancı ve satranç oynayanları kötüleyip satrançtan uzak durmayı öğütlediği on beş beyitlik bir şiir nazmetmiştir.⁵⁹ Onun nazmettiği hicivlerin bir kısmı da cimrilerle ilgilidir. Şair, Hâlid isminde bir kişinin cimriliğini ele almıştır. Onun lütuflarına mazhar olma konusunda büyük umutlar beslemiştir. Ancak o cimri, şairi hayal kırıklığına uğratmış; cebinden sadece bir dirhemi güçlkle çıkarıp elleri titreyerek uzatmıştır. Gazâl da onun bu durumunu komik bir şekilde tasvir edip hicvetmiştir:⁶⁰ (Tavîl)

أَوَّلُ مَنْ جَدَّوَاهُ فَوْقَ مَنْأِي	فَصَدْتُ بِدَحِي جَاهِدًا نَحْوَ خَالِدٍ
تَكَلَّفَهُ بَعْدَ انْقِطَاعِ رَجَائِي	فَلَمْ يُعْطِنِي مِنْ مَالِهِ غَيْرَ دِرْهَمٍ
إِذَا اسْتُخْرِجَتْ مِنْ شِدَّةٍ بَيْنَكَاءِ	كَمَا افْتَلَعَ الْحَجَّامُ ضِرْسًا صَاحِبِيحَةً

“Çaba gösterip methiyemle Hâlid’e doğru yöneldim. İsteklerimin dışında, onun bağışlarını umuyordum.

Malından bana bir dirhem dışında vermedi. Onu da ümidim kesildikten sonra kendini zorlayarak yaptı.

Bu, hacamatçının çıkarılma esnasındaki şiddetli ağrı nedeniyle ağlatarak sağlam dişi kökünden çıkarması gibiydi.”

Şevkî Dayf (ö. 2005) tarafından Endülüslü hiciv şairleri arasında gösterilen Gazâl, toplumda ve devlet içinde güçlü olan kişileri de bazen hicvetmiştir.⁶¹ Mesela din âlimleri ve fakihler ondan hep korkmuşlardır ve onu zındıklıkla suçlamışlardır. Aşağıdaki iki beyit ona dayandırılan dört beyitlik bir şiirdendir:⁶² (Hafff)

لَسْتُ تَلْقَى الْفَقِيهَةَ إِلَّا عَنِّيَا	لَبِيتَ شِعْرِي مِنْ أَيَّنَ يَسْتَعْتُونَا
نَقَطَ الْبَحْرُ وَالْبَحْرُ أَرَارَ	وَالْقَوْمُ هَهُنَا قَاءِ دُونَا

“Sen fakihleri hep zengin görürsün. Keşke bilsem nereden zengin olmuşlar!

Karayı ve denizleri kat ediyoruz. Oysa o topluluk burada oturup duruyor!”

⁵⁷ Kurtubî, *es-Sifru's-sânî*, 251; İhtiyâr, “Binyetu'l-meşhedî'l-hikâ'î”, 12. Gazâl, satrancı ve satranç oynayanları da kötülemiştir. Bununla ilgili on beş beyitlik bir manzume için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 73-74.

⁵⁸ Altı beyitlik söz konusu manzume “Meczû'r-Remel” bahrindedir. Şair, gösteriş yapanları kurda benzetmektedir. Bk.: Gazâl, *Dîvân*, 25; İhtiyâr, “Binyetu'l-meşhedî'l-hikâ'î”, 28-29.

⁵⁹ Gazâl, *Dîvân*, 73-74.

⁶⁰ Ebû 'Abdillâh Muhammed el-Kettânî, *Kitâbu't-teşbihât min eş'âri ehli'l-Endelus*, Thk. İhsân 'Abbâs, (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, ts.), 252; Gazâl, kendisine verilen sözün yerine getirilmesi için hicivle tehdide de başvurmuştur. İki beyitlik bir hiciv için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 51.

⁶¹ Şevkî Dayf, *'Asru'd-duvel ve'l-imârât el-Endelus*, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1989), 230.

⁶² Kurtubî, *es-Sifru's-sânî*, 245, 251. Helal ve haram malın tasvir edildiği ve zenginlerin dolaylı bir şekilde yerildiği yedi dizelik bir recez şiiri için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 48.

Rivayete göre, II. ‘Abdurrahmân döneminde, hemşehrisi yani Ceyyânlı iki kadı ile şairin ilişkisi olmuştur. Yuhâmir b. ‘Usmân eş-Şa‘bânî ve Mu‘âz b. ‘Usmân (ö. 234/848) adlarındaki bu iki kardeş kadıdan ilki 220/835 yılında kadı olmuştu. Kadı, insanlara sert ve kötü davranınca Gazâl onu kadılık makamına layık olmamakla hicvetmiştir.⁶³ (Tavîl)

فَسُبْحَانَ مَنْ أَعْطَاكَ بَطْشًا وَقُوَّةً   وَسُبْحَانَ مَنْ وَلَّى الْقَضَاءَ يُخَامِرَا

“Sana güç ve kuvvet veren Allah ne yücedir. Yuhâmir (!)’i de kadılığa getiren Allah ne yücedir.”

Yukarıdaki beyitte açık bir şekilde sövgü ve kötü söz görülmemektedir. Fakat onda eski eleştirmenlerin “soyluların hicvi” dedikleri daha incitici olan bir hiciv üslubunun egemen olduğu söylenebilir.

Gazâl, başka bir şiirde ise Yuhâmir’i dini bilmemek ve ayetleri şiir ile karıştırmakla ayıplamaktadır. Daha sonra onu bir tekeye benzetmekte ve tekeyi konuşurmaktadır.⁶⁴ (Muctess)

أَتَيْتُ يَوْمَئِذٍ بِتَمِيمٍ   مُسْتَعْبِرًا مَتَحَابِرًا
فَقُلْتُ قَوْمًا لَمَّا كَانُوا   فَكَلِمَاتٍ لِي يُحْمَلُوا

“Bir gün bana ağlayan ve hasret çeken bir teke getirildi.

Ben kalkın onu boğazlayın deyince, o ben Yuhâmir’im dedi.”

Mu‘âz ise 232/846 yılında kadı olmuştur. Kadı, iyi sandığı birini Kurtuba’da bir göreve getirmiştir. Fakat o kişi, Kadı’yı hayal kırıklığına uğratmıştır. Bunun üzerine, yetmiş beş yaşını aşmış olan şair, Kadı’ya seslenerek onun bu tasarrufunu yermektedir. Onu sadece kendini düşünen bir ayıya benzetmektedir.⁶⁵ (Tavîl)

يَقُولُ لِي الْقَاضِي مَعَاذَ مُشَاوِرًا   وَوَلَّى امْرَأً فِيمَا يَرَى مِنْ ذَوِي الْعَدْلِ
فَعَيْدُكَ مَاذَا تَحْسَبُ الْمَرْءَ صَانِعًا   وَمَاذَا يَفْعَلُ الدُّبُّ فِي النَّحْلِ
يَدُقُّ خَلَايَاهَا وَيَأْكُلُ شَهْدَهَا   وَيَتْرُكُ لِلذَّبَّانِ مَا كَانَ مِنْ فَضْلِ

⁶³ Gazâl, *Dîvân*, 49; ‘Abbâs, *Târîhu’l-edebi’l-Endelusî*, 159; ‘Abdulkâd, “Yahyâ b. el-Hakem”, 113. Şair, Yuhâmir’i altı beyitlik başka bir hicivde, yine makama layık olmama, aptallık ve cehaletle yermiştir. Bk.: Gazâl, *Dîvân*, 50.

⁶⁴ Gazâl, *Dîvân*, 52. Şairin yerdiği devlet ricalinden biri de zamanında Endülüs’te Emniyet Genel Müdürü olan Nasr el-Hasiyy’dır. Trajik bir şekilde ölen Nasr’ın yerine Ziriyâb gelmiştir. On dört beyitlik şiirinde şair, görevini kötüye kullananların başına nelerin geldiğini anlatıp Nasr’ı eleştirir. Ziriyâb’a da göndermede bulunarak öğüt verir. Bk.: Gazâl, *Dîvân*, 36-37. Müneccim olarak da tanınan Gazâl, dokuz beyitlik başka bir şiirinde ise Nasr’ın öleceğini haber vermiştir. Bk. Gazâl, *Dîvân*, 44. Nasr’ın bir gün öleceğini, oysa ölenlerden ibret almadığını şairin belirtip onu ölümle tehdit ettiği züht üslubundaki bir şiir için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 59; Nasr ile ilgili söylediği çirkin bir hiciv için bk.: Kurtubî, *es-Sifru’s-sânî*, 252. Nasr’ın hicvi ve ölümüyle ilgili yedi beyitlik bir hiciv için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 60-61.

⁶⁵ Gazâl, *Dîvân*, 67-68; İhtiyâr, “Binyetu’l-meşhedî’l-hikâ’î”, 24. Gazâl, dört beyitlik başka bir hicivde, Mu‘âz’ın tanık olarak dinlediği iki kişiyi kötölemekte ve onların tanıklığını kabul ettiği için de Mu‘âz’ı yermektedir. Bir horozu konuştuğu bu hiciv için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 63. Şairin bir kadı ile ilgili üç beyitlik bir hicvi için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 81.

“Adalet erbabı olduğunu sandığı birini görevlendiren Kadı Muâz, bana danışarak diyor ki

Senin arkadaşın... Onun ne yapacağını sanırsın? Dedim ki ayı, arı konusunda ne yapar?

Onun kovanlarını toz haline getirir, onların balını yer, artanı da sineklere bırakır.”

Gazâl, başka bir şiirinde hem özeleştirici yapıyor hem de dindar geçinenleri yeriyor. Aşağıdaki beyitler, altı beyitlik bu züht ve hiciv içerikli şiirdendir:⁶⁶ (Vâfir)

وَلَكِنْ بَعْضُنَا أَهْلُ اسْمِ تَيْتَارٍ	وَعِنْدَ اللَّهِ أَجْمَعُونَ جَارِيحٍ
وَمِنْ إِنْعَامِ خَالِقِنَا عَلَيْنَا	بِأَنَّ دُنُوبَنَا لَيْسَتْ تَفْوَخٍ
فَلَوْ فَاحَتْ لِأَصْبَحْنَا هُرُوبًا	فُرَادَى بِالْقَالِ مَا نَسْتَرِيحٍ
وَصَاقِ بِكُلِّ مُتَّحِلٍ صَاحًا	لِنَسْتَرِيحُ دُنُوبِهِ الْبَلْدُ الْقَسِيحِ

“Fakat bir kısmımız, gizli kalmışlık sahibiyiz. Nitekim Allah indinde hepimiz yaralı ve kusurluyuz.

Yaradan ’umuzun bize verdiği nimetlerdendir ki günahlarımız kokmuyor.

Kokmuş olsaydı, rahat etmezdik ve tek başına çöle kaçanlar olurduk.

Dindarlık iddiasında bulunanaların tümüne de günahlarının kötü kokusu nedeniyle koca şehir dar gelirdi.”

Şair kadınları ve kadın şarkıcıları da hicvetmiştir. Mesela bir kadını komik bir şekilde kellelikle ve kambur olmakla yermiştir. Beş beyitlik şiiri şu beyitlerle başlamaktadır:⁶⁷ (Basît)

جَزَاءَ صَلَءَاءٍ لَمْ يُبْقِ الزَّمَانُ هَا	إِلَّا لَيْسَ بِنَا مِلْحًا بِالْمَلَامَاتِ
لَطَنَتْهَا لَطْمَةٌ طَارَتْ عَمَامَتُهَا	عَنْ صَلَءَةٍ لَيْسَ فِيهَا حَمْسٌ شَعْرَاتِ

“Dazlaktır. Keldir. Zaman, ondan geriye, dırdır etmede ısrar eden bir dil bırakmıştır sadece.

Ona bir şaplak attım ki onun başörtüsü, üzerinde beş saç teli bile olmayan bir kel kafanın üzerinden uçtu.”

Gazâl, sırf zenginlik sahibidirler diye saygı gören kişileri ve onlara saygı gösterenleri şu şekilde yermektedir:⁶⁸ (Mutekârib)

إِذَا كُنْتُ دَا نَرُوءٍ مِنْ غِيٍّ	فَأَنْتِ الْمَسَّ وَدِي الْعَالِمِ
-------------------------------------	------------------------------------

⁶⁶ Gazâl, *Dîvân*, 43. Gazâl’ın, gösteriş yapıp dindar geçinen birini, altı beyitlik bir şiirinde, komik bir şekilde hicvedişini için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 35.

⁶⁷ Kettânî, *Kitâbu ’t-teşbihât*, 257; Gazâl, *Dîvân*, 42. Şair, yaşlıları sömüren genç kızları ve onlara aldanmış yaşlıları da yermiştir. Bununla ilgili olarak hikmet içerikli üç ve iki beyitlik birer şiir için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 79-80.

⁶⁸ Gazâl, *Dîvân*, 77. Şairin, dünyada herkesin mahzun olduğunu ve yaşayanların da kefeneye sarılmışlara özendiğini belirttiği ve dünyayı yediği iki beyitlik bir şiir için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 77.

وَحَسْبُكَ مِنْ نَسَبِ صُورَةٍ   تُحْسِرُ أَنْتَكَ مِنْ أَدَمِ

“Sen zengin bir servet sahibi isen dünyada efendi sensin.

Soy olarak Âdem’den olduğunu ifade eden bir şekil de sana yeter!”

6.3. Methiyeleri

Gazâl’ın, methiyelerinde Endülüs emirlerini övdüğü görülmektedir. Bu övülenlerden biri el-Hakem’dir. Şair, onu güzel olarak değerlendirilen pek çok şiir ile övmüştür. Onunla ilgili ünlü bir beyit şu şekildedir:⁶⁹ (Tavîl)

أَيَا حَكَمًا لِلْمُعْضِلَاتِ الْفَوَاقِرِ   وَيَا حَكَمًا تَحْتَ الْفَنَا الْمُتَشَاوِرِ

“Ey şiddetli musibetlere ve büyük sorunlara karşı koymak için var olan Hakem! Ey iç içe girmiş mızraklar altında olan Hakem...”

Başka bir methiyede, diğer krallar, el-Hakem’in yanında boynu bükük durmaktadırlar:⁷⁰ (Tavîl)

كَأَنَّ الْمُلُوكَ الْعُلَبَّ عِنْدَكَ حُضَّعًا   حَوَاضِعُ طَيْرٍ تَتَّقِي الصَّغْرَ لُبْدُ
تُقَلِّبُ فِيهِمْ مُقَلَّةً حَكْمِيَّةً   فَتَخْفُضُ أَقْوَامًا وَقَوْمًا تُسْوِدُ

“Senin huzurunda boyun bükmüş o aslan krallar, şahinden sakınan ve yere konmuş olan boynu bükük kuşlar gibidirler.

el-Hakem’e ait o bakışını onların üzerinde gezdiriyorsun. Bazı kavimleri alçaltıyorsun bazıalarını da yüceltiyorsun.”

II. ‘Abdurrahmân adıyla da ünlü ‘Abdurrahmân b. el-Hakem, şairin çok övdüğü emirlerin başında gelmektedir. Şair onu överken şu ifadeleri kullanmaktadır:⁷¹ (Basît)

يَا ابْنَ الْمُحَلِّينِ مِنْ شَيْثٍ إِلَى حَكْمِ   بِالْمُلْكَ طُورًا وَطُورًا بِالْبُؤْسَاتِ

“Ey Şîs’ten Hakem’e kadar bazen peygamberlik bazen de hükümdarlıkla süslenenlerin oğlu...”

Gazâl, el-Emîr Muhammed için de methiye söylemiştir. Onun bir methiyesi aşağıdaki beyitle başlamaktadır:⁷² (Munserih)

إِنَّ سَمِيَّ النَّبِيِّ فَضَّلَهُ أَلْ   لَهُ عَلَى كُلِّ مَنْ مَضَى وَبَقِيَ

“Allah, Peygamber’in adaşını, hem giden hem de geriye kalan herkesten üstün kılmıştır.”

⁶⁹ Kurtubî, *es-Sifru’s-sânî*, 243.

⁷⁰ Gazâl, *Dîvân*, 45. Yirmi beyitten ibaret olan söz konusu şiir için bk. Kurtubî, *es-Sifru’s-sânî*, 254-256.

⁷¹ Kurtubî, *es-Sifru’s-sânî*, 243. Şair, II. ‘Abdurrahmân’ı başka bir şiirinde de övmektedir. Bu övgü, çalışmamızın “Fiziksel ve Ahlaki özellikleri” başlığı altında ele alınıp tercüme edilmiştir.

⁷² Gazâl, *Dîvân*, 64.

6.4. Fahriyeleri

Gazâl'ın övündüğü kıtalar nadir olmakla birlikte kaynaklarda yer almıştır. Bunlardan birinde şair, yaptığı yolculuklarda ne tehlikelerle karşılaştığını ve ne badireler atlattığını söyleyerek övünmektedir. Şairin bu manzumesinde güzel tasvirler de görülmektedir.⁷³ (Tavîl)

وَأُبْسِ كَثُوبِ الْقَسِّ جُبْتُ سَوَادَهُ	عَلَى ظَهْرِ غَرِيْبِ الْقَمِيصِ نَادٍ
قَدْ اسْتَحْرَجْتُ أَرْذَائَهُ وَمَضَتْ لَهُ	عَارِبٌ فِي آذَانِهِ وَهَمٌّ وَادٍ
لَهُ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضِهَا	دَادِيٌّ مَوْصُوفٌ بِوَلِّهِ دَادِيٌّ
بَيْتٌ بِهَا الْمَلَأُخُ مِنْ حَذْرِ الرَّذَى	مُلَازِمٌ صَارِيهِ لُزُومٌ فَارَادٍ

“Rahibin cübbesi gibi nice koyu karanlığı, kara gömlekli bir felaketin sırtında kat ettim.

Onun diğer yolcuları gecikmişti. Onun sırtı ve önü şiddetli dalgalarda ilerliyordu.

Üst üste yığılı karanlıklar vardı. Kameri ayın art arda gelen son üç gecesiydi.

O gecelerde denizci, ölüm korkusundan, yelken direğine kene gibi yapışarak gecelerdi.”

Gazâl, başka bir şiirinde, yolculuklarından yakınan eşine seslenmektedir. Gittiği yerlerden döneceğini ifade eden şair, aşılması zor nice yolları aştığını söyleyip yine övünmektedir. Bu şiirin devamı olduğu tahmin edilen iki beyitlik ikişer manzumede de şair ölümden korkmamakla övünmekte ve eşine seslenerek kısa sürede kavuşmanın mümkün olmayacağını belirtmektedir.⁷⁴

6.5. Hikemî Manzumeleri

Gazâl'ın şiirlerinde hikmet içerikli beyitler de görülmektedir. Aşağıdaki beyitler buna örnek verilebilir:⁷⁵ (Tavîl)

وَأَنَّ مُقَامِي شَطْرَ يَوْمٍ يَنْزِلُ	أَخَافُ عَلَى نَفْسِي بِهِ لَكْثِيرُ
وَقَدْ يَهْرُبُ الْإِنْسَانُ مِنْ خَيْفَةِ الرَّذَى	فَيُذْرِكُهُ مَا خَافَ حَيْثُ يَسِيرُ

“Hayatım için endişeye kapılarak günün yarısı evde kalıp oturmam çok fazladır.

İnsan bazen ölüm korkusu nedeniyle kaçır. Ancak korktuğu şey, gittiği yerde onu bulur.”

Yukarıdaki beyitlerde şair ölümü tasvir ederken قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفَرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوْ الْقَتْلِ وَإِذَا لَا تُنْتَعُونَ إِلَّا قَلِيلًا “De ki: Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmak size fayda vermez. Kaçsanız bile pek az bir zaman yaşatılırsınız (sonunda yine ölürsünüz).”

⁷³ Kettânî, *Kitâbu't-teşbihât*, 181; Gazâl, *Dîvân*, 46. Şairin, ilim ve şiir tahsili için bekar kalmakla övündüğü altı beyitlik bir şiiri için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 56-57.

⁷⁴ Yedi beyitlik söz konusu şiir için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 53-54.

⁷⁵ Gazâl, *Dîvân*, 54.

(Ahzâb 33/16) ayetinden ilham aldığı görülmektedir.⁷⁶ Aşağıdaki beyitler de şairin hikmet içerikli bir manzumesindedir:⁷⁷ (Kâmil)

مَنْ ظَنَّ أَنَّ الدَّهْرَ لَيْسَ يُصِيبُهُ   بِالْحَادِثَاتِ فَإِنَّهُ مَعْرُورٌ
فَالِقَ الزَّمَانَ مَهْوَنًا لِحُطْبِهِ   وَأَنْجَرَ حَيْثُ يَجْرُكُ الْمَقْدُورُ
وَإِذَا تَقَلَّبَتِ الْأُمُورُ وَمَ تَدُمُ   فَمَسَّوَاءَ الْمَخْرُورُ وَالْمَسْرُورُ

“Zamanın getirdiği felaketin, başına gelmeyeceğini sanan kişi olan biten olaylara aldanmaktadır.

Zamanın felaketlerini küçümseyerek zamanı karşıla. Kaderin seni götürdüğü yere git.

İşler tersine dönüp devam etmediği zaman, sevinen ile üzülen aynı olur.”

Gazâl’ın hikmet içerikli iki beyti de şunlardır:⁷⁸ (Serî’)

يُعْرِفُ عَمَلُ الْمَرْءِ فِي أَرْبَعٍ   مِشِيئُهُ أَوْهُلًا وَالْحُرُوكُ
وَدَوْرُ عَيْنَيْهِ وَالْفَاطُ   بَعْدُ عَلَّيْهِمْ يَدُورُ الْفَالِكُ

“Kişinin akıllılığı dört şeyle bilinir. Birincisi yürüyüşü. Daha sonra davranışı,

Gözlerindeki bakış ve sonrasında sözcükleri. Dünya bunlar üzerinde dönmekte.”

6.6. Hamriyeleri

Başta Ebû Nuvâs olmak üzere şarapla ilgili şiir nazmeden şairler, şarap meclislerini, meyhanelere giden sarhoşları ve onların sarhoşken düştükleri durumları tasvir etmektedirler. Gazâl’ın da aşağıdaki beyitlerde onların yolunda yürüdüğü görülmektedir. Mesela Şair ve arkadaşları, yanlarında bulunan şarabı tüketmişlerdir. Şair, gece vakti meyhanesini açık tutan ve müşteri bekleyen bir tanıdık meyhaneciye gider. Birinci sınıf şarabın tadına bakar ve beğenir. Üzerindeki kaliteli giysiyi meyhaneciye rehine verir ve sıradan bir giysiyi mecburiyetten ondan ödünç alıp ayrılır. Şair, arkadaşlarının beklediği şarabı alıp onların yanına döner. Gazâl, aşağıdaki beyitlerin de içinde yer aldığı yedi beyitlik bir şiirinde bu durumu anlatmaktadır:⁷⁹ (Tavîl)

فَلَمَّا أَتَيْتُ الْحَانَ نَادَيْتُ رَبِّي   فَتَابَ خَفِيفَ الرُّوحِ نَحْوَ نِدَائِي
فَقُلْتُ أَذْفِيئَهَا فَلَمَّا أَذْفَاهَا   طَرَحْتُ عَلَيْهِ رِبْطَ تِي وَرِدَائِي
وَقُلْتُ أَعْرَبِي بَدَلَهُ اسْتَبْتَرُ بِهَا   بَدَلْتُ لَهُ فِيهَا طَلَاقَ نِسَائِي

“Meyhaneye geldiğimde sahibine seslendim. O da sevinçli bir şekilde sesime doğru yöneldi.

⁷⁶ Muhsin İsmâ’il Muhammed, “es-Sûratu’s-şi’riyye fi şî’r Yahyâ b. Hakem el-Gazâl el-Endelusi”, *Anaquel de Estudios Árabes* 14 (2003): 143.

⁷⁷ Gazâl, *Dîvân*, 56. Allah’ın indinde herkesin eşit olduğu ve herkesin bir eksiğinin bulunduğu belirtilen yedi ve iki beyitlik hikmet ve züht içerikli birer şiir için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 66-67.

⁷⁸ Gazâl, *Dîvân*, 65.

⁷⁹ Gazâl, *Dîvân*, 29.

O şarabı bana tattır dedim. Tattırınca da onun üzerine ince ve kalın elbiselerimi attım.

Örtüneceğim bir kıyafeti bana ödünç ver dedim. Onu geri vereceğime dair eşlerimi boşama üzerine yemin ettim.”

6.7. Zühdiyyeleri

Gazâl, bir müddet Doğu’da kaldıktan sonra Endülüs’ü özlemiş ve vatanına dönmüştür. Şarap içmeye son vermiş, züht yaşantısına meyletmış ve zühdiyyeler nazmetmeye başlamıştır. Bu durum onun hayatının sonuna kadar da böyle devam etmiştir.⁸⁰ İbn ‘Abdirabbih’in (ö. 328/940) naklettiği on dokuz beyitlik bir züht şiiri onun eğlence dünyasından ne kadar uzaklaştığını göstermektedir. Şairin zahit olmakla övündüğü bu şiirden bazı beyitler şöyledir:⁸¹ (Tavîl)

لَعْنُورِي مَا مَلَكْتُ مِثْمُودِي الصَّبَا	فَأَمْطُوا لِلذَّاتِ فِي السَّهْلِ وَالْوَعْرِ
وَلَا أَنَا بَمَنْ يُؤْتِرُ اللَّهُ قَلْبُهُ	فَأَمْسِي فِي سُكْرِ وَأُصْبِحُ فِي سُكْرِ
وَلَا فَارِحَ بَابَ الْبَيْتِ مُؤَهِنًا	وَقَدْ هَجَعَ التُّؤَامُ مِنْ شَهْوَةِ الْحَمْرِ
وَبِاللَّهِ لَوْ عَزَزْتُ تِسْعِينَ حِجَّةً	إِلَى مِثْلَهَا مَا اشْتَمْتُ فِيهَا إِلَى حَمْرِ
وَلَا طَرَبْتُ نَفْسِي إِلَى مَزْهَرٍ وَلَا	تَحْتَنُّ قَلْبِي نَحْوَ عُودٍ وَلَا زَمْرِ
فَهَلْ لَكَ فِي الدُّنْيَا سِوَى السَّاعَةِ الَّتِي	تَكُونُ بِهَا السَّرَّاءُ أَوْ حَاضِرُ الضُّرِّ
فَطُورِي لِعَبْدٍ أَحْرَجَ اللَّهُ رُوحَهُ	إِلَيْهِ مِنَ الدُّنْيَا عَلَى عَمَلِ الْبِرِّ

“Ömrüme yemin olsun, eğlenmeyi yularıma egemen kılmadım ki zevkleri binek yapıp sarp ve düz yerlerde gideyim.

Ben, kalbi eğlenmeyi yeğleyenlerden değilim ki sarhoş olarak akşamlayayım ve sarhoş olarak sabahlayayım.

Gece karanlığında, uyuyanlar güzel bir uyku çekerken, şarap arzusuyla Yahudinin kapısını da çalan değilim.

Allah’a yemin ederim ki doksan yıl daha yaşasam, o yıllarda şaraba özlem duymam.

Nefsim ne saza, kalbim de ne üda ne de saz sesine sevgi gösterir.

Mutluluğun veya fiili zararın olduğu anın dışında başka bir şey bu dünyada senin için var mı?

Ne mutlu o kula ki iyi işler üzereyken, Allah onun ruhunu kendine doğru dünyadan çıkarıp almıştır.”

Yukarıdaki şiirde Gazâl, bir yudum su ve bir lokma ekmekle yetindiğini, doksan yıl daha yaşasa da şaraba özlem duymayacağını, şarabın acı bir şey olduğunu ve onu hiç tatmadığını söylemektedir. Bu beyitler gerçekten Gazâl’a ait ise onun hayatına bakış

⁸⁰ Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî*, 160; el-Evsî, “Yahyâ b. el-Hakem”, 206. Gazâl, vatan özlemiyle ilgili üç beyitlik bir şiirini bu dönemde nazmetmiş olmalıdır. Bu beyitler için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 52.

⁸¹ Ahmed b. Muhammed b. ‘Abdirabbih, *el-‘İkdu'l-ferîd*, Thk. ‘Abdulmecîd et-Terhînî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 6: 198-199.

açımızı değiştirecektir. Aksi halde, bunlar kendini zühde verdikten sonra söyledikleridir denilir.⁸²

Şairin zühdiyyelerine, yaşlılıktan şikâyet, her şeyde ilerlemeye başlayan eskime ve çürümeden söz etme, dünya ve dünyanın geçici malından, ölüm, kabir ve kaçınılmaz kaderden bahsetmenin egemen olduğu görülmektedir. Altı beyitlik bir zühdiyyeden bazı beyitler şöyledir:⁸³ (Tavîl)

وَبَدَّلَ خَلْقِي كُلَّهُ وَبَرَّانِي	أَلَسْتُ تَرَى أَنَّ الزَّمَانَ طَوَّانِي
سَوَى اسْمِي صَاحِبًا وَخَدَهُ وَلسَانِي	تَحَيَّفَنِي عُضْوًا فَعُضْوًا فَلَمْ يَدَعْ
لَقَدْ بَلَّيَ اسْمِي لِامْتِدَادِ زَمَانِي	وَلَوْ كَانَتْ الْأَسْمَاءُ يَدْخُلُهَا الْبَلَى

“Görmüyor musun zaman belimi çöktürdü ve yaratılış şeklimin tümünü değiştirip budadı?”

Organ organ beni gasp edip ismimden ve dilimden başka bir şey sağlam olarak geriye bırakmadı.

Eğer isimlere de çürüme sirayet etseydi, zamanımın uzaması nedeniyle ismim de çürümüş olurdu.”

Aşağıdaki beyitler dokuz beyitlik başka bir zühdiyyedir. Bu şiirde ayrıca zenginler de yerilmektedir:⁸⁴ (Vâfir)

بَنَوْا تِلْكَ الْمَقَابِرَ بِالصُّحُورِ	أَرَى أَهْلَ الْبَيْتِ إِذَا تُؤْتُوا
عَلَى الْفُقَرَاءِ حَسْبِي فِي الْقُبُورِ	أَبْرًا إِلَّا مُبَاهَاةً وَفَخْرًا
هُنَّ مِنْ الْمَدَائِنِ وَالْقُصُورِ	أَلَمْ يَنْصُرُوا مَا حَزَبْتَهُ الدُّ
فَمَا فَضَّلَ الْكَبِيرَ عَلَى الْحَقِيرِ	إِذَا أَكَلَ النَّسْرَى هَذَا وَهَذَا

“Zenginler ölünce, görüyorum ki şu mezarları taşlarla inşa ediyorlar.

Yoksullara karşı, kabirler konusunda bile, iftihar etme ve övünmede ısrar ediyorlar.

Zamanın harap ettiği şehirleri ve sarayları hâlâ görmüyorlar mı?

Toprak bunu şunu yiyince, büyüğün küçüktün üstünlüğü mü kalır?”

7. ÜSLUBU

Şair, dönemin “modern akım (*el-itticâhu'l-muhdes*)”ı içinde değerlendirilen tarzda ve bu akıma ün kazandıran konularda şiirler nazmetse de onun şiirlerini bu akıma giren şiirlerden ayıran belli başlı bazı edebi özellikler de bulunmaktadır. Endülüs şiirinde pek görülmeyen bu özelliklerin başında analiz etme gelmektedir. Şair, odaklanma yerine,

⁸² ‘Abbâs, *Târîhu 'l-edebi 'l-Endelusî*, 165.

⁸³ Gazâl, *Dîvân*, 79. Dünyanın geçiciliği ilgili iki beyitlik şiir için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 82. Yaşlanmışlığın tasviri ve beden güzelliğinin gitmesiyle ilgili on üç şatırlık (yarım beyit) bir recez için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 47-48. Her şeyin kadere göre cereyan ettiğini, kaderin önünde herkesin eşit olduğunu ve gururlanmamak gerektiğini şairin söylediği üç beyitlik bir şiir için bk.: Gazâl, *Dîvân* 56.

⁸⁴ Kurtubî, *es-Sifru's-sânî*, 258. Yalnızlığın ve mezara gömülmenin tasvir edildiği altı beyitlik bir zühdiyye için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 46-47.

analiz etmeye daha çok eğilim göstermektedir. Bu nedenle onun, sağlam yapıda olan hikâye ve diyalog üslubu, şiirlerindeki önde gelen özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu eşsiz üslup, mesela onun gemideyken söylediği manzumede görülmektedir. Gazâl'ın şiirlerinin ironi ve eleştiri barındırması, yeni düşünce ve yeni tasvirler içermesi, felsefi ve bilge bakış açısına sahip olması diğer ayırıcı özellikleri meydana getirmektedir.⁸⁵

Şair diyalog üslubuna çok önem vermektedir. Mesela genç bir kızın, yaşlı bir zengin ile fakir bir genç arasında evlenme durumuyla karşı karşıya kalması ve bu kadim problemin eleştirilerek dile getirilmesi, hikâye üslubunu gerektirmeyen bir durumdur. Ancak şair, bu üsluba verdiği önem nedeniyle burada da ona yer vermiştir:⁸⁶ (Vâfir)

كثير المال أو خذت فقير	وحيثما أبوها بين شيخ
أرى من حطأ ووة للمسن	فقال حطأ حسف وما إن
أحب إلي من وجه الكير	ولكن إن عزمت فكل شيء
وهذا لا يغود إلى صغير	لأن المرء بعد الفير يثري

“Kızın babası, onu, malı çok bir yaşlı ile yoksul bir genç arasında seçime zorlamıştı.

O da dedi: İki aşağılık durum. Burada, merhamet dileyene bir saygınlık görmüyorum.

Fakat eğer (ey nefsim) kararlıysan, her şey bana yaşlının yüzünden daha sevimli geliyor.

Çünkü kişi fakirlikten sonra zengin olur; fakat o yaşlı, genç biri olmaya dönüşmez.”

Gazâl'ın diyalog üslubunda yapaylık görülmemektedir. Onun hikâyeli anlatımı, kişi veya hayvanların karakteriyle uyumluluk arz etmektedir. Bunun dışında, hikâyeli ifade, uzun ve kısalıkta, durumun gerektirdiği kadar ile uyumlu görünmektedir.⁸⁷

Şair, söz konusu hikâye tarzını bazı hicivlerde de tercih etmiştir. Mesela Ebû Hâzim adında birini şöyle hicvetmektedir:⁸⁸ (Serî[^])

فقلت والقلب به وإمق	سألت في التوم أبي آدمأ
صلى عليك المال الحائق	أئنتك بالله أبو حازم
نشلي فحوا أمككم طابق	فقال لي إن كان مني ومن

“Uykuda babam Âdem'e sordum. Kalbim ona acıyarak dedim:

Herşeyi yaradan ve her şeyin sahibi olan Allah sana merhamet etsin! Allah için (söyle), Ebû Hâzim senin oğlun mudur?

Bana dedi: Eğer o bendense ve soyumdansa, ananız Havva boş olsun!”

⁸⁵ Abbâs, *Târîhu'l-edebi'l-Endelusî*, 165; İhtiyâr, “Binyetu'l-meşhedî'l-hikâ'î”, 19.

⁸⁶ Humeydî, *Cezvetu'l-muktebes*, 555.

⁸⁷ İhtiyâr, “Binyetu'l-meşhedî'l-hikâ'î”, 35-36.

⁸⁸ Gazâl, *Dîvân*, 64; Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî*, 164. Berberilerle ilgili buna benzer bir hiciv için bk.: Yâkût b. 'Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1977), 1: 369.

Gazâl'ın şiirlerinde kullandığı edebi sanatlar da eleştirmenler tarafından değerli bulunmuştur. Mesela hikmet, tecrübe ve bilgelik kokan ve yeni tasvirler içeren bir manzumesi şöyledir:⁸⁹ (Kâmil)

عُرِّي بِذَا مَنْ لَيْسَ يَنْتَقِدُ	فَأَلَّتْ أُجْبُكَ فُلُوتٌ كَاذِبَةٌ
الشَّيْخُ لَيْسَ يُجِبُّهُ أَحَدُ	هَذَا كَلَامٌ لَسْتُ أَقْبَلُهُ
الرِّيحُ نَعْفُو دَهَا فَتَنْعَقُ	سَيِّانَ قَوْلِكَ ذَا وَقَوْلِكَ إِنَّ
أَوْ أَنْ تُفْـُـو لِي الْمَاءَ يَنْتَقِدُ	أَوْ أَنْ تُفْـُـو لِي الْمَاءَ يَنْتَقِدُ

“*Seni seviyorum dedi. Dedim ki yalancısın. Bununla, yalan ile doğruyu ayıramayanı kandır.*

Bu, kabul etmediğim bir sözdür. Yaşlıyı kimse sevmez.

O sözün ile eşittir, rüzgârı bağlıyoruz o da bağlanıyor şeklindeki sözün

Veya ateş soğuktur demen ya da su yanıyor söylemen.”

Yukarıdaki beyitlerde, “Yaşlıyı kimse sevmez” ifadesi, basit olup bir tecrübeyi anlatmaktadır. “Rüzgârı bağlıyoruz o da bağlanıyor” ifadesinde ise ince ve yeni bir tasvir görülmektedir. Yeni ve ince tasvirlerden biri de “ismin çürümeye yüz tutması”dır. Nitekim bu eşsiz tasviri daha önce hiçbir şair ele almamıştır.⁹⁰

Gazâl'ın benzetmeleri de can alıcıdır. Bunlardan biri, bir kadın tasviriyle ilgili aşağıdaki beyitlerde görülmektedir:⁹¹ (Serî‘)

كَالْمُهْرَةِ الطَّامِرِ لَمْ تُرْكَبِ	فَارَعَتْهُ الْجِسْمُ هَضِيمَ الْحَشَا
لَمْ تُنْمَتَّ مَهْنُ بَعْدُ وَمَنْ تَنْقَبِ	أَوْ دَرَّةٍ سَاعَةَ مَا اسْتُخْرِجَتْ
صَفْرَاءُ بِالْأَصَالِ كَالْمُذْهَبِ	مُشْرِئَةُ اللَّوْنِ مُنْوَعِ الضُّحَى

“*Uzun boylu bir güzeldir. Binilmemiş dişi bir tay gibi ince bellidir.*

Çıkarıldığı andaki inci gibi henüz kullanılmamış ve delinmemiştir.

Rengi canlıdır. Yükselmiş kuşluk vakti gibi güzeldir. Akşamleyin, altın yaldızlı gibi sarıdır.”

Başka bir benzetme de saçın ağarması ile tay arasında yapılmıştır:⁹² (Serî‘)

قَدْ يُنْتَجِ الْمُهْرُ كَذَا أَشْهَبَا	فُلُوتٌ لَهَا مَا بَالُهُ إِنَّهُ
---	-----------------------------------

“*O kadına, bunun nesi var? Tay da bunun gibi kır renginde doğabiliyor dedim.”*

⁸⁹ Kurtubî, *es-Sifru 's-sânî*, 249; Heykel, *el-Edebu 'l-Endelusî*, 164. Tecrübe ve bilgelik içeren iki beyitlik bir şiir için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 65.

⁹⁰ Gazâl, *Dîvân*, 79; Heykel, *el-Edebu 'l-Endelusî*, 165.

⁹¹ Kettânî, *Kitâbu 't-teşbihât*, 121. Başka bir benzetmede şair, işkenceye tabi tutulan kişiyi ateş üzerindeki kelebeğe benzetmektedir. Bk.: Gazâl, *Dîvân*, 62.

⁹² Gazâl, *Dîvân*, 32.

Gazâl'ın aşağıdaki beytinde, hüsn-i ta'lîl ile birlikte güzel bir benzetme de görülmektedir. Herkes yaşlılıktan yakınıırken şair bu beyitte onu güzel bir şekilde tasvir etmiştir:⁹³ (Kâmil)

لَا تُنْكِرِي وَضَحَ الْمَشْـِيبِ فِيمَا هُوَ زَهْرَةُ الْأَفْهَامِ وَالْأَلْبَابِ

“Ağarmış saçın parıldayışını garipseme. O, akıl ve zekâ çiçeğidir.”

Şairin, ayetlerin anlatım ve üslubundan bazen etkilendiği de görülmektedir. Mesela aşağıdaki beyitte, Allah'ın insanların kalbini Mekke'ye yöneltmesinden söz eden فَاجْعَلْ أَفْنِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ “Böylelikle sen, insanların bir kısmının kalplerini onlara ilgi duyar kıl.” (İbrâhîm 14/37) ayetinin üslubu görülmektedir:⁹⁴ (Hafîf)

لَا وَمَنْ أَعْمَلَ الْمَطَايَا إِلَيْهِ كَلٌّ مَنْ يَرْجِي إِلَيْهِ نَصِيْبًا

“Hayır. Bir nasip arayan herkesin, binekleri kendisine doğru sürdüğü Allah'a yemin olsun ki...”

Gazâl'ın, şiir zarureti nedeniyle bazen sözcüğün olması gereken yapısında da değişikliğe gittiği görülmektedir. Meselâ aşağıdaki beyitte مُنَايْ sözcüğü مُنَايْ şeklinde olmalıydı. Çünkü mana bunun, مُنْيَا'un çoğulu olan مُنَى olmasını gerektirmektedir:⁹⁵ (Tavîl)

فَصَدْتُ بِمَدْحِي جَاهِدًا نَحْوَ خَالِدٍ أَوْ مَلٍّ مِنْ جَدْوَاهُ فَوْقَ مُنَايِ

“Çaba gösterip methiyemle Hâlid'e doğru yöneldim. İsteklerimin dışında, onun bağışlarını umuyordum.”

SONUÇ

Gazâl, bazı edebiyat tarihçileri ve eleştirmenleri tarafından Endülüs'te tüm zamanların en büyük şairi olarak görülmüştür. Bazı devlet görevlerini de üstlenmiş olan şairin hayatındaki en önemli olay, iki defa üstlendiği elçilik vazifesidir. Bu vazife ile ilgili yapılan rivayetlerin bir kısmı, râvîlerin uydurması olarak kabul edilebilir. Ancak bunların, şairin bilinen niteliklerine ve şahsiyetini yansıtan özelliklere delalet ettiği görülmektedir. Bunlardan anlaşılıyor ki şair, zeki, zarif, sempatik ve bazen umursamazlığa varacak derecede eğlence düşkünü biridir. Yine rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla şair, iyi bir eğitim almış, dil, edebiyat, belagat, felsefe, astronomi ve fıkıh gibi ilimleri tahsil etmiş, kişiliğini oluşturan geniş bir kültüre sahip olmuştur.

Kaynaklarda şaire ait bir divandan söz edilse de bu eser günümüze ulaşamamıştır. Kaynaklar taranarak derlenen “Dîvân”daki şiirlere bakıldığında bunların genel olarak uzun kaside şeklinde olmayıp maktû'a halinde olduğu görülmektedir. Genel olarak bu manzumelerde şair, realiteden uzaklaşmadan günlük hayatı tasvir ettiği anlaşılmaktadır.

Hiciv, gazel, medih, hikmet ve züht içerikli olduğu görülen söz konusu şiirlere ironinin egemen olduğu söylenebilir. Ancak bu ironi, şairin hayatındaki aşamalara göre farklılık

⁹³ Gazâl, *Dîvân*, 39.

⁹⁴ Gazâl, *Dîvân*, 32. Mezarlarının ihtişamıyla övünmeyi ele alan ve Tekâsur Suresi'ni andıran bazı beyitler için bk.: Gazâl, *Dîvân*, 61.

⁹⁵ Gazâl, *Dîvân*, 27.

kazanmıştır. Nitekim onun hayatının ilk merhalesinde ironi hafife alma ve zarif olmaya çalışma biçimindeyken, daha sonra acı bir eleştiri halini almış, sonrasında da hayattan nefret biçiminde ortaya çıkmıştır.

Gençliğinin ilk yıllarından itibaren şiir nazmettiği anlaşılan şairin sosyal ve ahlaki eleştirilerine bakıldığında bunların yeni ele alınan konular olduğu söylenebilir. Bu eleştirilerde, hayat tecrübesi ve sosyal ilişkiler dile getirilmekte ve bu ilişkilerdeki gerçek nedenin kişisel menfaatler olduğu vurgulanmaktadır. Daha önceki Endülüs şairlerinin bu tür eleştirileri konu edinmedikleri veya onlara dokunup geçtikleri anlaşılmaktadır. Şairin züht içerikli şiirlerine ise kötümserliğin egemen olduğu görülmektedir.

Endülüs'te diyalog üslubunu şiirde ilk kullanan kişi olarak görülen şairin, basit ve parlak bir diyalog dili kullandığı, üslubuna ve diline komiklik içeren bir anlatım ile halkın anlayacağı bir ifadenin egemen olduğu görülmektedir. Nitekim şairin gazellerdeki dili kolaydır. Yabancı sözcüklere eğilim göstermez. Cümle yapıları da kapalı ve anlaşılmaz değildir.

KAYNAKÇA

- ‘Abbâs, İhsân. *Târîhu 'l-edebi 'l-Endelusî 'asru siyâdeti Kurtuba*. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1969.
- ‘Abdulkâd, es-Seyyid Mûsâ. “Yahyâ b. el-Hakem el-Ceyyânî el-mulakkab bi'l-Gazâl”. *el-Mecma 'u'l-ilmî el-Hindî* 1-2 (1987): 94-117.
- Ahmad, Sayyid Maqbul. “Coğrafya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8: 62-66. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu 'l-edebi 'l-Arabî*. Trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî v.dğr. Kahire: el-Hey'etu'l-Misriyye el-‘Âmme li'l-Kitâb, 1993.
- Bundâk, Muhammed Sâlih. *Yahyâ b. el-Hakem el-Gazâl emîru şu'arâ'i 'l-Endelus fî'l-karni's-sâlis el-hicrî ve sefiru emîri 'l-Endelus ilâ imbarâtûri 'l-Kustantîniyye ve meliki'n-Nûrmân*. Beyrut: Menşûrât Dâri'l-Âfâki'l-Cedîde, 1979.
- Dabbî. *Buğyetu'l-multemis fî târihi ricâli ehli 'l-Endelus*. Thk. İbrâhîm el-Ebyârî. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, 1989.
- Dayf, Şevkî. *Asru'd-duvel ve 'l-imârât el-Endelus*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1989.
- Evsî, Hikmet ‘Alî. *Fusûl fî 'l-edebi 'l-Endelusî fî 'l-karneyn es-sânî ve 's-sâlis li 'l-hicre*. Bağdat: Matba'atu Selmân el-A'zamî, 1971.
- Evsî, Hikmet ‘Alî. “Yahyâ b. el-Hakem el-Gazâl sefiru'l-Endelus ve şâ'iruhâ'l-vâki'î”. *el-Mecma 'u'l-ilmî el-'Irâkî* 21 (1971): 197-213.
- Ferrûh, ‘Umer. *Târîhu 'l-edebi 'l-Arabî*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1984.
- Gazâl, Yahyâ b. Hakem. *Dîvân*. Thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, 1993.
- Hamevî, Yâkût b. ‘Abdillâh. *Mu'cemu 'l-buldân*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1977.
- Heykel, Ahmed. *el-Edebu 'l-Endelusî mine 'l-feth ilâ sukûti 'l-hilâfe*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.

- Humeydî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Futûh (Fettûh) b. ‘Abdillâh. *Cezvetu’l-muktebes fî târihi ’ulemâi’l-Endelus*. Thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf - Muhammed Beşşâr ‘Avvâd. Tunus: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2008.
- İbn ‘Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed. *el-’İkdu’l-ferîd*. Thk. ‘Abdulmecîd et-Terhînî. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-’İlmiyye, 1983.
- İbn ‘Azârî, Ebû’l-‘Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-Beyânu’l-muğrib fî ihtisâri ahhâri mulûki’l-Endelus ve’l-Mağrib*. Thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf - Mahmûd Beşşâr ‘Avvâd. Tunus: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2013.
- İbn Dihye, Ebû’l-Hattâb ‘Umer b. Hasan. *el-Mutrib min eş’âri ehli’l-Mağrib*. Thk. İbrâhîm el-Ebyârî v.dğr. Beyrut: Dâru’l-’İlmi li’l-Cemî’, 1955.
- İbn Mâkûlâ, el-Emîr el-Hâfız. *el-İkmâl fî raf’i’l-irtiyâb ’ani’l-mu’telefî ve’l-muhtelef fî’l-esmâi ve’l-kunâ ve’l-ensâb*. Tsh. Nâyif el-‘Abbâs, Kahire: Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, ts.
- İbn Nâsiriddîn, Şemsuddîn Muhammed b. ‘Abdillâh. *Tavdîhu’l-muştebih fî dabti esmâi’r-ruvâti ve ensâbihim ve kunâhum*. Thk. Muhammed Na’îm el-‘İrksûsî. Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, ts.
- İbn Sa’îd El-Mağribî, Alî b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdilmelik. *el-Muğrib fî hulâ’l-Mağrib*. Thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 1995.
- İhtiyâr, Usâme. “Binyetu’l-meşhedî’l-hikâ’î fî şî’r Yahyâ b. Hakem el-Gazâl”. *Mecelletu câmi’ati Dimaşk 27/3-4* (2001): 11-40.
- ‘inân, Muhammed ‘Abdullâh. *Terâcim İslâmiyye şarkiyye ve Endelusiyye*. Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 1970.
- İsmâ’îl Muhammed, Muhsin. “es-Sûratu’ş-şî’riyye fî şî’r Yahyâ b. Hakem el-Gazâl el-Endelusi”. *Anaquel de Estudios Árabes 14* (2003): 137-153.
- Kettânî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed. *Kitâbu’t-teşbihât min eş’âri ehli’l-Endelus*. Thk. İhsân ‘Abbâs. Beyrut: Dâru’s-Sekâfe, ts.
- Kurtubî, İbn Hayyân. *es-Sifru’s-sânî min Kitâbi’l-Muktebes*. Thk. Mahmûd ‘Alî Mekkî. Riyad: Merkezu’l-Meliki’l-Faysal li’l-Buhûs ve’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 2003.
- Makkarî, Ahmed b. Muhammed. *Nefhu’t-tîb min gusni’l-Endelusi’r-ratîb*. Thk. İhsân ‘Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- Ortaylı, İlber. “Mübadele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 424-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ziriklî, Hayruddîn. *el-A’lâm*. Beyrut: Dâru’l-’İlmi li’l-Melâyîn, 2002.